



مرکز پژوهش‌های اتاق ایران

عربستان سعودی در زنجیره ارزش جهانی



آبان ۱۴۰۳

شناسنامه گزارش



مرکز پژوهش‌های اتاق ایران

عنوان:

عربستان سعودی در زنجیره ارزش جهانی

دفتر تجارت و دیپلماسی اقتصادی

تاریخ انتشار: آبان ۱۴۰۳

واژه‌های کلیدی: ساختار تجاری، گشودگی تجاری، پیچیدگی صادرات، معافیت‌های مالیاتی، انعطاف‌پذیری عملیاتی، قابلیت تولید، زنجیره ارزش جهانی، عربستان سعودی

نشانی: تهران، خیابان طالقانی، نبش خیابان شهید موسوی (فرصت)، پلاک ۱۷۵

فهرست مطالب

۵	خلاصه کاربردی
۶	مقدمه
۷	۱. ساختار تجاری
۲۲	۲. قابلیت‌های تولید
۲۹	۳. محیط کسب‌وکار
۳۴	۴. تنیدگی و یکپارچگی با زنجیره‌ها
۳۸	جمع‌بندی
۳۹	ضمیمه ۱
۴۲	ضمیمه ۲

خلاصه کاربردی

- عربستان سعودی در مسیر تنوع‌بخشی به اقتصاد خود و ادغام در زنجیره ارزش جهانی پیشرفت‌های قابل توجهی داشته است، هرچند همچنان با چالش‌های مهمی روبرو است.
- در سال‌های اخیر عربستان موفق شده بیش از ۱۸۰ شرکت چندملیتی را برای تأسیس دفتر مرکزی منطقه‌ای در ریاض متقاعد نماید.
- بخش معدن، به‌ویژه محصولات انرژی، با ۹۹.۴ درصد محتوای ارزش افزوده‌ی داخلی، صادرات عربستان سعودی را رهبری می‌کند و پس از آن مواد شیمیایی (۹۱.۵ درصد) و فرآورده‌های نفتی (۹۰.۱ درصد) قرار دارند. این بدان معناست که مشارکت عربستان در زنجیره ارزش جهانی عمدتاً پیشینی است.
- چین، ایالات متحده و هند مقاصد اصلی صادرات عربستان سعودی هستند که عمدتاً نفت این کشور را وارد می‌کنند.
- بخش مواد خام که تحت سلطه نفت و گاز است، ۷۲.۹ درصد از کل صادرات را تشکیل می‌دهد و بخش‌های تولید و خدمات به ترتیب ۱۰.۸ درصد و ۱۲.۶ درصد را به خود اختصاص می‌دهند.
- نرخ مشارکت کلی عربستان سعودی در زنجیره ارزش جهانی ۴۴.۹ درصد است که از میانگین‌های منطقه‌ای برای آسیا (۴۸.۸ درصد) و اروپا (۵۶.۴ درصد) پایین‌تر است.
- با وجود تلاش‌های صورت گرفته تحت چشم‌انداز ۲۰۳۰ برای تنوع‌بخشی به اقتصاد، صادرات عربستان سعودی همچنان از محتوای فناورانه نسبتاً پایینی برخوردار است و فرآورده‌های نفتی و نفت بر سید صادراتی سلطه دارند.
- سهم عربستان در بازار جهانی صادرات مواد معدنی، به ویژه نفت، از حدود ۱۳ درصد در سال ۱۹۹۶ به ۵.۴۹ درصد در سال ۲۰۲۱ کاهش یافته است.
- میزان گشودگی تجاری عربستان در سال ۲۰۲۲ برابر با ۲۷.۶۲ درصد بود که نشان‌دهنده‌ی سطح متوسطی از ادغام در تجارت جهانی است.
- در حالی که عربستان در جذب سرمایه‌گذاری خارجی و تنوع‌بخشی به اقتصاد خود گام‌های مؤثری برداشته است، اما همچنان در بخش‌های غیرنفتی و افزایش مشارکت در زنجیره ارزش جهانی، باید تلاش‌های زیادی برای نیل به موقعیت مطلوب صورت دهد.
- تلاش‌های مداوم این کشور برای تثبیت خود به عنوان یک قطب تجاری منطقه‌ای احتمالاً جایگاه آن را در زنجیره ارزش جهانی در سال‌های آینده تقویت خواهد کرد.

مقدمه

در اقتصاد جهانی به‌شدت به‌هم‌پیوسته‌امروزی، ادغام یک کشور در زنجیره ارزش جهانی به عاملی تعیین‌کننده برای رقابت‌پذیری اقتصادی و چشم‌اندازهای رشد آن تبدیل شده‌است. زنجیره ارزش جهانی، بیانگر تقسیم فرآیند تولید در میان کشورهای مختلف است؛ به‌گونه‌ای که مراحل گوناگون زنجیره تأمین در نقاط مختلف جهان مستقر می‌شود. مشارکت در این شبکه‌های پیچیده، به کشورها امکان می‌دهد تا در وظایف خاصی تخصص پیدا کنند، از مزیت‌های نسبی خود بهره‌برداری کنند و با کارآمدی بیشتری به بازارهای جهانی دسترسی یابند. به‌دیگر سخن زنجیره ارزش طیف کاملی از فعالیت‌هایی را که شرکت‌ها و کارگران انجام می‌دهند تا یک محصول را از زمان تصور آن به مصرف نهایی و فراتر از آن برسانند، توصیف می‌کند. این شامل فعالیت‌هایی مانند تحقیق و توسعه (R&D)، طراحی، تولید، بازاریابی، توزیع و پشتیبانی و مصرف‌کننده نهایی است. فعالیت‌هایی که یک زنجیره ارزش را تشکیل می‌دهند را می‌توان در یک شرکت واحد یا بین شرکت‌ها یا بین کشورهای مختلف تقسیم کرد.^۱

این گزارش با هدف بررسی جایگاه عربستان در زنجیره ارزش جهانی نگاشته شده‌است. این بررسی از طریق چارچوبی چندبعدی انجام می‌پذیرد که شامل ده شاخص کلیدی در چهار دسته‌بندی کلی است: ۱. ساختار تجارت، ۲. توانمندی‌های تولید، ۳. محیط کسب‌وکار و ۴. ارتقا و یکپارچگی. با تحلیل این شاخص‌ها، می‌توانیم در مورد دسترسی عربستان به بازار، تنوع‌بخشی، ظرفیت تولید، کارآمدی، سهولت کسب‌وکار و عمق مشارکت در زنجیره‌های ارزش جهانی، بینش‌هایی به دست آوریم.

شاخص‌های ساختار تجارت از جمله تجارت آزاد، تنوع صادرات و پیچیدگی صادرات، بر تعاملات عربستان در تجارت بین‌الملل، گستردگی سبد صادراتی آن و پیچیدگی کالاهای صادراتی این کشور، تأکید دارد. این عوامل برای تعیین توانایی کشور در مشارکت در مرحله‌های گوناگون زنجیره ارزش جهانی و فراتر رفتن از صادرات مواد خام، نقشی اساسی دارند.

توانمندی‌های تولید - که با اندازه‌گیری جریان ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی^۲ و ظرفیت تولید سنجیده می‌شود- نشان‌دهنده میزان جذابیت عربستان برای شرکت‌های خارجی جهت استقرار تأسیسات تولیدی و توانایی این کشور برای مشارکت در مرحله‌های گوناگون زنجیره ارزش جهانی است. [داشتن] یک

۱- زنجیره‌های ارزش جهانی شش بعد اساسی دارند که به عناصر کلی (از بالا به پایین) و محلی (پایین به بالا) تقسیم می‌شوند. (۱) شامل ساختار داده- ستانده، که فرآیند تبدیل مواد خام به محصولات نهایی را توصیف می‌کند. (۲) محدوده جغرافیایی، که توضیح می‌دهد که چگونه صنعت در سطح جهانی پراکنده شده است و فعالیت‌های مختلف GVC در کدام کشورها انجام می‌شود. (۳) یک ساختار حکمرانی، که توضیح می‌دهد که چگونه زنجیره ارزش توسط شرکت‌ها کنترل می‌شود. (۴) ارتقاء، که حرکت پویا را در زنجیره ارزش با بررسی چگونگی جابجایی تولیدکنندگان بین مراحل مختلف زنجیره را توصیف می‌کند، (۵) یک زمینه نهادی که در آن زنجیره ارزش صنعت در اقتصاد و عناصر اجتماعی محلی تعبیه شده است (۶) سهامداران صنعت، که چگونگی تعامل بازیگران محلی مختلف زنجیره ارزش برای دستیابی به ارتقاء صنعت را توصیف می‌کند.

بخش تولیدی قوی با نیروی کار ماهر برای ادغام مؤثر در این شبکه‌های پیچیده تولید، امری ضروری است.

شاخص‌های محیط کسب‌وکار، شامل تسهیل تجاری و سهولت کسب‌وکار، به ارزیابی کارآمدی فرآیندهای تجارت و کلیت محیط قانونی برای سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی می‌پردازد. تسهیل کارآمد تجارت و سهولت بالای محیط کسب‌وکار، برای اطمینان از حرکت روان کالا در زنجیره ارزش جهانی و جذب سرمایه‌گذاری خارجی - که بیشتر، محرک مشارکت در زنجیره ارزش جهانی است - مؤلفه‌ای حیاتی است.

سرانجام، شاخص‌های یکپارچگی و ارتقا، از جمله نرخ مشارکت پسینی و نرخ مشارکت پیشینی، بینش‌هایی در مورد نقش عربستان در زنجیره ارزش جهانی ارائه می‌دهد. نرخ مشارکت پسینی، نشان دهنده نقش تجارت در ساختار هزینه تولید عربستان است، در حالی که نرخ مشارکت پیشینی، جایگاه آن را به عنوان عرضه‌کننده مواد اولیه منعکس می‌کند. توازن مناسب این شاخص‌ها برای کشوری که به دنبال ارتقای موقعیت خود در زنجیره ارزش جهانی و کسب سهم بیشتری از فعالیت‌های با ارزش افزوده است، ضروری می‌نماید. این گزارش با تحلیل این ده شاخص، درصدد است تا شناختی روشمند از جایگاه کنونی عربستان در زنجیره ارزش جهانی ارائه دهد.

۱. ساختار تجاری

۱.۱. گشودگی تجاری

گشودگی تجاری، مانند دروازه‌ای است که یک کشور به عرصه تبادلات جهانی می‌گشاید، دروازه‌ای که سهم آن را در زنجیره ارزش جهانی مشخص می‌کند. عربستان نیز از این قاعده مستثنی نیست و این شاخص، بیانگر میزان ادغام این کشور در اقتصاد جهانی - به‌ویژه از نظر واردات کالاهای واسطه‌ای برای پردازش بیشتر و صادرات محصولات نهایی - است.

در شاخص گشودگی تجاری عربستان، نسبت تجارت به تولید ناخالص داخلی (GDP) معیار اساسی برای سنجش گشودگی تجاری است. بر اساس گزارش کنفرانس تجارت و توسعه سازمان ملل متحد (UNCTAD)، نسبت تجارت به تولید ناخالص داخلی عربستان سعودی در سال ۲۰۲۲، ۲۷٫۶۲ درصد بوده است که نشان دهنده سطح متوسطی از ادغام در تجارت جهانی است. آمارهای بانک جهانی که در نمودار ذیل تلخیص شده است روند تحول در جایگاه تجارت در تولید ناخالص داخلی عربستان طی سال‌های ۱۹۶۸ تا ۲۰۲۰ را نشان می‌دهد. همانگونه که نمودار نشان می‌دهد در سال‌های اخیر سهم تجارت در تولید ناخالص داخلی عربستان پیوسته رو به کاهش بوده است. البته از سال ۲۰۲۰ روند رو به تغییر رفته است.

نمودار ۱- سهم تجارت در تولید ناخالص داخلی عربستان (درصد)^۱



صادرات کالایی عربستان در سال ۲۰۲۲ نسبت به سال ۲۰۲۱، با افزایش ۴۸,۹ درصد همراه بوده است. ارزش صادرات در سال ۲۰۲۲ به ۴۱۱ میلیارد دلار آمریکا رسید که در مقایسه با ۲۷۵,۹ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۱ افزایش قابل توجهی یافته است. این افزایش عمدتاً ناشی از صادرات نفت است که در همین دوره ۱۲۴,۷ میلیارد دلار یا ۶۱,۸ درصد افزایش یافته و از ۲۰۲ میلیارد دلار آمریکا در سال ۲۰۲۱ به ۳۲۶,۷ میلیارد دلار آمریکا رسیده است. سهم صادرات نفت از کل صادرات از ۷۳,۲ درصد در سال ۲۰۲۱ به ۷۹,۵ درصد در سال ۲۰۲۲ افزایش یافته است.

در سال ۲۰۲۲ صادرات غیرنفتی (با احتساب صادرات مجدد) در مقایسه با سال ۲۰۲۱، با افزایش ۱۳,۷ درصد به ۸۴,۱ میلیارد دلار رسید. صادرات غیرنفتی (به استثنای صادرات مجدد) نیز با افزایش ۱۴,۸ درصد همراه بوده است، در حالی که صادرات مجدد نیز در همین دوره با ۸,۶ درصد افزایش یافته است. بر مبنای آمار سال ۲۰۲۲، مهمترین اقلام صادرات غیرنفتی عبارتند از:

- محصولات صنایع شیمیایی و وابسته (۳۵,۸ درصد از کل صادرات غیرنفتی): این بخش با افزایش ۷,۷ میلیارد دلاری (معادل ۳۴,۵ درصد) مواجه شد.

1- <https://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS?locations=SA>

- پلاستیک و مصنوعات پلاستیکی؛ لاستیک و مصنوعات لاستیکی (۳،۲۸ درصد از کل صادرات غیرنفتی): صادرات این بخش با کاهش ۰،۴ میلیارد دلاری آمریکا (معادل ۱،۷ درصد) نسبت به سال ۲۰۲۱ روبرو شد.

از دیگر سو مهمترین اقلام وارداتی در سال ۲۰۲۲ عبارتند از:

- ماشین آلات و دستگاه‌های مکانیکی؛ وسایل برقی؛ قطعات آنها (۴،۱۹ درصد از کل واردات کالا): این بخش سهم قابل توجهی از واردات را به خود اختصاص داده است.
- وسایل نقلیه و قطعات آنها (۵،۱۴ درصد از کل واردات کالا): این بخش نیز جزء اقلام مهم وارداتی به شمار می‌رود.

نسبت صادرات غیرنفتی (با احتساب صادرات مجدد) به کل واردات در سال ۲۰۲۲ به ۳،۴۴ درصد کاهش یافته است. این رقم در سال ۲۰۲۱، ۴،۴۸ درصد بود. دلیل این کاهش، افزایش بیشتر واردات (۲،۲۴ درصد) نسبت به افزایش صادرات غیرنفتی (۷،۱۳ درصد) در همان دوره است.

واردات کالا در سال ۲۰۲۲ با افزایش ۲،۲۴ درصد (۲۷ میلیارد دلار) مواجه شد. ارزش واردات در سال ۲۰۲۲ بالغ بر ۱۸۹،۷ میلیارد دلار آمریکا بوده است که در مقایسه با ۱۵۲،۷ میلیارد دلار آمریکا در سال ۲۰۲۱ افزایش یافته است.^۱

چشم انداز ۲۰۳۰ عربستان سعودی به دنبال متنوع سازی اقتصاد و کاهش وابستگی به نفت است تحقق این چشم انداز مستلزم توسعه صادرات غیر نفتی و افزایش رقابت پذیری بخش های غیر نفتی است. با وجود این همانگونه که جدول ذیل نشان می دهد هنوز گشودگی تجاری عربستان نسبت به طیفی از همسایگان آن کمتر است.

جدول ۱ - گشودگی تجاری عربستان در مقایسه با کشورهای منتخب (درصد)^۲

کشور	شاخص گشودگی تجاری (2022) UNCTAD
عربستان سعودی	۲۷،۶۲
امارات متحده عربی	۷۷،۴۱
قطر	۷۷،۴۱
کویت	۳۴،۶۴
عمان	۴۱،۵۰
بحرین	۶۲،۶۲

1- https://www.stats.gov.sa/sites/default/files/ITR%202022E_1_0.pdf

2- <https://hbs.unctad.org/trade-indicators/>

براساس داده‌های آنکتاد که در جدول بالا آمده‌است، عربستان در سال ۲۰۲۲، پایین‌ترین میزان گشایش تجاری را در میان ۶ کشور شورای همکاری دارد؛ امارات متحده عربی با شاخص بازترین اقتصاد در این گروه است. بحرین نیز میزان گشودگی تجاری بالایی دارد. قطر، کویت و عمان نیز شاخص‌های بالاتری نسبت به عربستان دارند که نشان می‌دهد این کشورها به تجارت خارجی وابستگی بیشتری دارند. این امر می‌تواند ناشی از ساختار اقتصادی متفاوت عربستان نسبت به همسایگان خود باشد که کم‌تر به تجارت خارجی متکی است. این کشورها در مقیاس جهانی نیز جایگاه بالایی دارند و اقتصاد آن‌ها به شدت به تجارت خارجی وابسته است. بنابراین، مقایسه جایگاه عربستان در خاورمیانه و جهان در شاخص گشودگی تجاری می‌تواند تصویر بهتری به دست دهد. میانگین شاخص گشودگی تجاری در پهنه جهانی در سال ۲۰۲۲ بالغ بر ۱۰۰٫۸۱ بوده‌است که نشان‌دهنده تبادلات گسترده و مشارکت فعال کشورها در نظام تجارت جهانی است. این در حالی است که این میزان برای عربستان در همین سال ۶۳٫۵۱ درصد بوده است. ذکر این نکته ضروری است که نهادهای بین‌المللی مختلف آمارهای متفاوتی در مورد گشودگی تجاری کشورها منتشر می‌کنند که لزوماً نافی یکدیگر نیستند بلکه مبانی محاسباتی تا حدی متفاوت دارند.

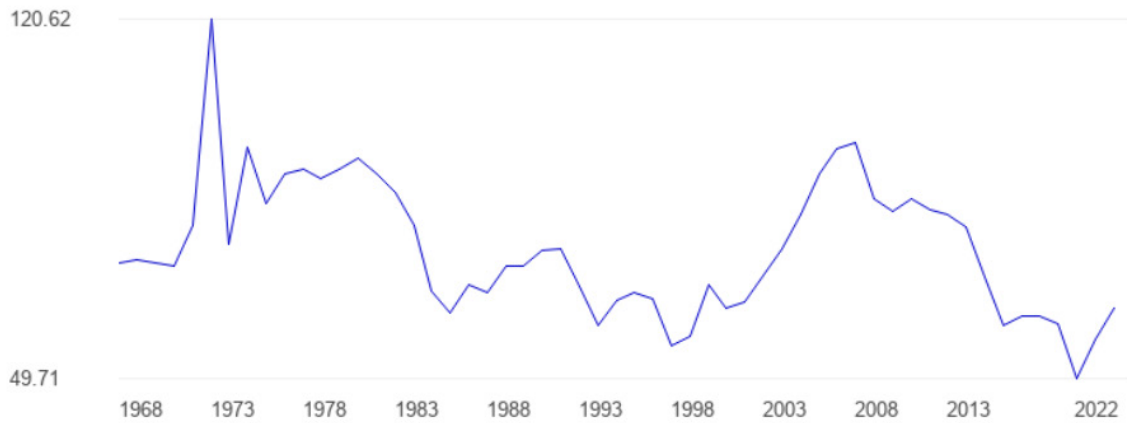
براساس گزارش صندوق بین‌المللی پول^۱، شاخص گشودگی تجاری خاورمیانه در سال ۲۰۲۱ با ۶۵٫۵٪، بیانگر سطح متوسطی از گشودگی و تجارت در مقیاس منطقه‌ای است.^۲ میانگین شاخص گشودگی تجاری برای کشورهای در حال توسعه در سال ۲۰۲۱، طبق آمار آنکتاد، ۶۴٪ بوده‌است. این ارقام نشان می‌دهد که عربستان از نظر گشودگی تجاری، پایین‌تر از میانگین کشورهای در حال توسعه (۶۴٪) و به‌طور قابل‌توجهی پایین‌تر از میانگین جهانی قرار دارد. عربستان در مقایسه با طیفی از کشورها در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا سطح گشودگی تجاری پایین‌تری دارد. این امر نشان‌دهنده ادغام کم‌تر عربستان در نظام تجارت جهانی و حضور محدودتر آن در زنجیره ارزش جهانی در مقایسه با دیگر اقتصادهای شورای همکاری خلیج فارس و نسبت به میانگین جهانی است. نکته قابل توجه آنکه در دهه‌های اخیر روند گشودگی تجاری عربستان رو به کاهش بوده و از سال ۲۰۲۲ به آرامی رو به افزایش است. نمودار ذیل این روند را نشان می‌دهد.

1- https://www.theglobaleconomy.com/Saudi-Arabia/trade_openness/

2- International Monetary Fund (IMF)

3- <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2023/09/a-mercantile-middle-east-nasser-saidi-aathira-prasad>

نمودار ۲- روند تحول در گشودگی تجاری عربستان^۱



افزون بر این همانگونه که نمودار ذیل نشان می دهد تجارت درون منطقه ای در خاورمیانه به طور عام و شورای همکاری خلیج فارس به طور خاص اندک است. جالب آنکه در سال ۱۹۹۵ حدود ۸۹ درصد از تجارت خاورمیانه با خارج از این منطقه صورت می گرفت. این رقم پس از ۲۵ سال با اندکی کاهش به ۸۲ درصد رسیده است. به دیگر سخن هنوز زنجیره های ارزش جهانی نقش مسلطی در تجارت این منطقه دارند و زنجیره های منطقه ای نقش کم رنگی دارند.

نمودار ۳- روند تحول در تجارت درون شورای همکاری خلیج فارس، تجارت درون منطقه ای خاورمیانه و تجارت خاورمیانه با جهان خارج (میلیارد دلار)^۱



یکی دیگر از شاخص‌های گشودگی تجاری، میزان مشارکت یک کشور در شبکه موافقتنامه‌های تجاری است. عربستان عضو سازمان تجارت جهانی به عنوان مهمترین نهاد تنظیم کننده قواعد تجارت آزاد است. افزون بر این عضو کلیدی شورای همکاری خلیج فارس به عنوان مهمترین بلوک تجارت آزاد در خاورمیانه و یکی از مهمترین موافقتنامه تجارت آزاد در پهنه جهانی است. از همین رو کوشش‌های این کشور برای پیشبرد تجارت آزاد عمدتاً در قالب شورای همکاری خلیج فارس صورت می‌گیرد. جدول ذیل مهمترین موافقتنامه‌هایی که شورای همکاری با سایر بلوک‌ها و کشورهای منعقد کرده است یا در حال مذاکره می‌باشد را نشان می‌دهد.

1- <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2023/09/a-mercantile-middle-east-nasser-saidi-aathira-prasad>

جدول ۲- موافقت‌نامه‌های تجارت آزاد شورای همکاری خلیج فارس که عربستان هم عضوی از آنهاست

ویژگی‌های کلیدی	وضعیت	موافقتنامه
۱. حذف یا کاهش حقوق گمرکی بر اکثر کالاهای مبادله‌شده ۲. تسهیل تجارت در خدمات و تشویق سرمایه‌گذاری ۳. ساده‌سازی رویه‌های گمرکی	در حال اجرا	اتحادیه تجارت آزاد اروپا (EFTA) با محوریت کشورهای ایسلند، لیختن اشتاین، نروژ، سوئیس
۱. هدف آن تقویت روابط اقتصادی و رسیدگی به موانع تجاری دوجانبه است. ۲. تمرکز بالقوه بر بخش‌هایی مانند انرژی، فناوری و کشاورزی.	در حال مذاکره	موافقتنامه تجارت آزاد با اتحادیه اروپا
۱. حذف تعرفه بر اکثر کالاها ۲. ترویج همکاری در زمینه‌هایی مانند سرمایه‌گذاری، مالکیت معنوی و سیاست رقابت. ایجاد سازوکار حل‌وفصل اختلاف.	در حال اجرا	موافقتنامه تجارت آزاد با سنگاپور
شورای همکاری خلیج فارس ابراز تمایل کرده‌است که موافقتنامه موجود خود با EFTA را برای شامل شدن اعضای جدید گسترش دهد.	بالقوه	گسترش موافقتنامه تجارت آزاد با EFTA
۱. هدف آن ایجاد یک FTA جامع برای افزایش تجارت و سرمایه‌گذاری است. ۲. تمرکز بالقوه بر زمینه‌هایی مانند انرژی، زیرساخت و فناوری.	آخرین دور مذاکرات سطح بالا در ژانویه ۲۰۲۴ برگزار شد. اما به درخواست عربستان مذاکرات از می ۲۰۲۴ متوقف شده است	موافقتنامه تجارت آزاد با چین

در نهایت ذکر این نکته ضروری است که تحلیل درجه بازبودن اقتصادهای نفتی که تحت تاثیر صادرات نفت و قیمت نفت است باید با احتیاط انجام شود. زیرا قیمت نفت می‌تواند بدون تغییر در میزان صادرات، این شاخص را تحت تاثیر شدید قرار دهد.

۲.۱. تنوع صادراتی

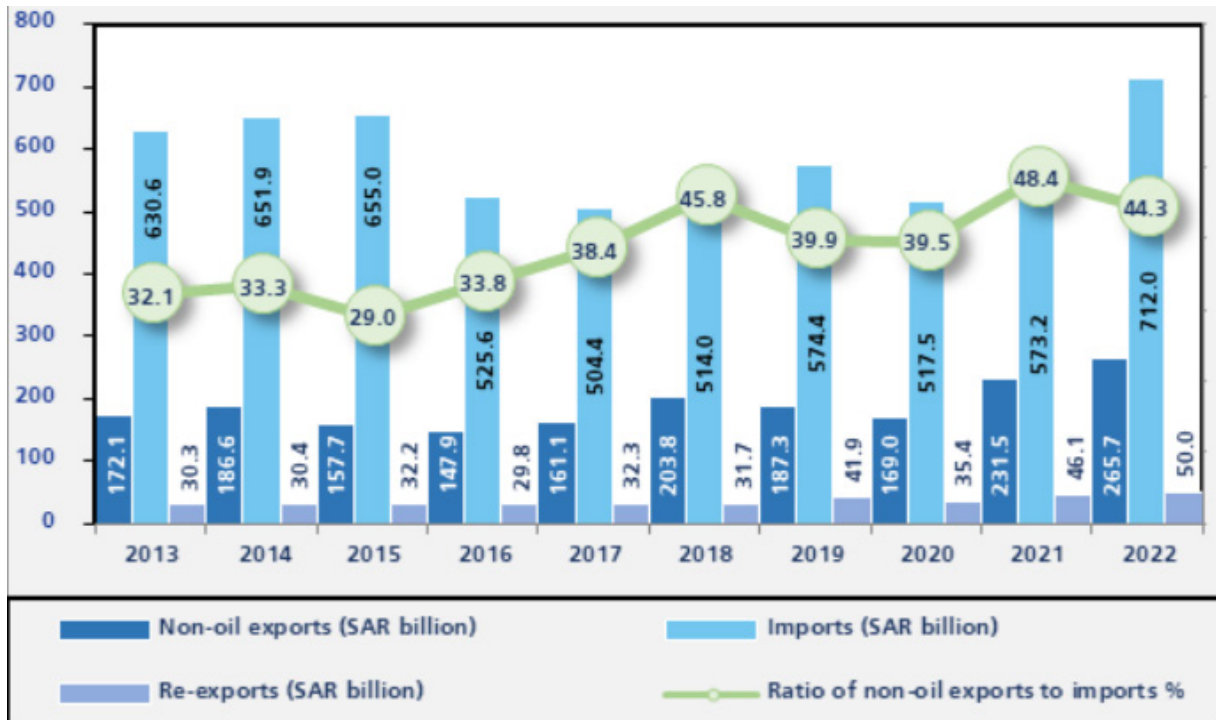
تنوع صادراتی، به‌عنوان شاخصی حیاتی برای سنجش تاب‌آوری و پویایی اقتصادی یک کشور، نشانه‌ای از میزان مشارکت آن در سطوح مختلف زنجیره ارزش جهانی است. بررسی آمار صادراتی عربستان نشان می‌دهد که این کشور با وجود جایگاه برجسته در صادرات نفت خام، از تنوع محصولی پایینی برخوردار است. صادرات اصلی عربستان شامل فرآورده‌های نفتی تصفیه‌شده، پلیمرها و الکل‌های غیرآلیفاتیک

می‌شود. این تمرکز بر تعداد محدودی از کالاهای باارزش بالا، نشان‌دهنده نبود تنوع در سبب صادراتی این کشور است. از نظر جغرافیایی نیز، صادرات عربستان بر تعداد محدودی از بازارهای کلیدی مانند چین، هند، ژاپن، کره جنوبی و ایالات متحده متمرکز شده است. این تمرکز بر بازارهای خاص، وابستگی اقتصادی عربستان را به این کشورها افزایش داده و آن را در برابر نوسان تقاضا در این بازارها آسیب‌پذیر می‌کند.

بر اساس آمار سال ۲۰۲۲، چین با ۶۶٫۶ میلیارد دلار (معادل ۱۶٫۲ درصد از کل صادرات) به عنوان مهمترین شریک وارداتی عربستان سعودی شناخته شده است. هند و ژاپن به ترتیب با ۴۱٫۹ میلیارد دلار (۱۰٫۲ درصد از کل صادرات) و ۴۰٫۸ میلیارد دلار (۹٫۹ درصد از کل صادرات) در رتبه های بعدی قرار دارند. کره جنوبی، ایالات متحده آمریکا، امارات متحده عربی، مصر، تایوان، سنگاپور و بحرین سایر کشورهایی هستند که در بین ۱۰ مقصد برتر صادراتی عربستان سعودی قرار گرفته اند. صادرات عربستان سعودی به این ۱۰ کشور در سال ۲۰۲۲ به ۲۷۲٫۴ میلیارد دلار آمریکا رسیده است که ۶۶٫۲ درصد از کل صادرات این کشور را تشکیل می‌دهد.

از نظر واردات، بر مبنای آمارهای سال ۲۰۲۲ چین با ۳۹٫۸ میلیارد دلار (معادل ۲۱ درصد از کل واردات) به عنوان مهم ترین کشور صادرکننده به عربستان سعودی شناخته شده است. ایالات متحده آمریکا و امارات متحده عربی به ترتیب با صادرات ۱۷٫۳ میلیارد دلار (۹٫۱ درصد از کل واردات) و ۱۲ میلیارد دلار (۶٫۳ درصد از کل واردات) در رتبه های بعدی قرار دارند. هند، آلمان، ژاپن، مصر، کره جنوبی، ایتالیا و سوئیس سایر کشورهایی هستند که در بین ۱۰ شریک برتر وارداتی عربستان سعودی قرار گرفته اند. واردات عربستان سعودی از این ۱۰ کشور به ۱۱۶٫۲ میلیارد دلار رسیده است که ۶۱٫۲ درصد از کل واردات این کشور را تشکیل می‌دهد.^۱

نمودار ۴- روند تحول در نسبت واردات و صادرات غیرنفتی عربستان (ریال عربستان) (۲۰۱۳-۲۰۲۲)^۱



مهمترین گمرکات واردات عربستان سعودی در سال ۲۰۲۲

در سال ۲۰۲۲، بندر اسلامی جده یکی از مهمترین بنادر ورود کالا به عربستان سعودی بوده است. ارزش واردات از طریق این بندر به ۵۲,۲ میلیارد دلار آمریکا رسیده است که معادل ۲۷,۵ درصد از کل واردات این کشور را شامل می شود. سایر بنادر مهم ورودی کالا به ترتیب عبارتند از: بندر ملک عبدالعزیز در دمام (۱۹,۵ درصد)، فرودگاه بین المللی ملک خالد در ریاض (۱۱,۹ درصد)، فرودگاه بین المللی ملک عبدالعزیز در جده (۶,۱ درصد) و فرودگاه بین المللی ملک خالد در دمام (۵,۸ درصد). این پنج بندر با هم ۷۰,۷ درصد از کل واردات کالا به عربستان سعودی را در سال ۲۰۲۲ تشکیل داده اند.

با وجود آنکه کشورهای پیش گفته سهم اصلی را در تجارت خارجی عربستان دارند، اما عربستان سعودی دارای شبکه تجارت تا حدی متنوعی نیز هست. این کشور در سال ۲۰۲۱ به ۱۷۷ کشور صادرات و از ۲۱۶ کشور و سرزمین واردات داشته است.^۲ از لحاظ نوع کالاهای صادراتی همانگونه که جدول ذیل نشان می دهد، مواد خام با فاصله نسبت به سایر گروههای کالایی نقش اصلی را در سبد صادرات عربستان ایفا می کنند.

1- https://www.stats.gov.sa/sites/default/files/ITR%202022E_1_0.pdf

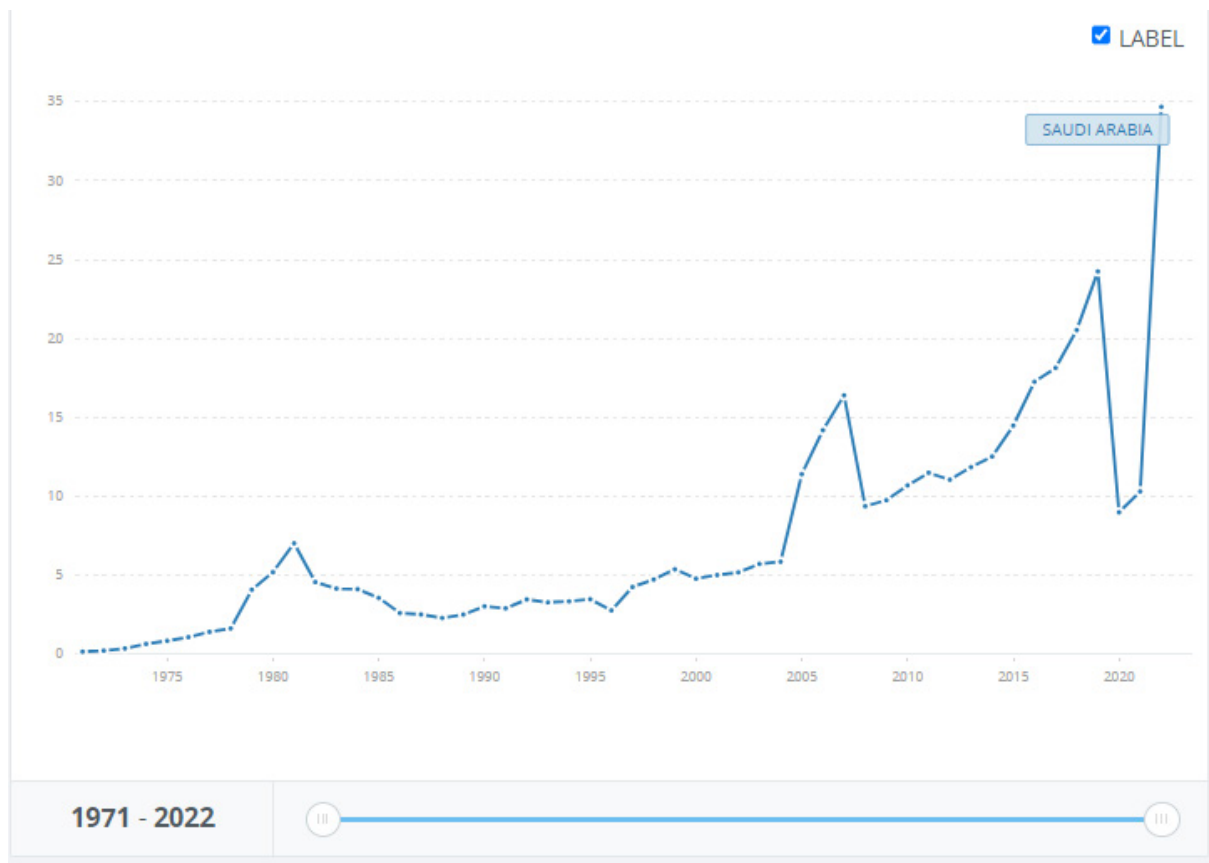
2- <https://wits.worldbank.org/countrysnapshot/en/SAU/textview#:~:text=Overall%20Exports%20and%20Imports%20for,are%20imported%20from%20216%20countries.>

جدول ۳- تجارت کالایی عربستان سعودی براساس سهم کالاهای مختلف در سال ۲۰۲۱ (میلیون دلار)^۱

محصول	واردات	سهم واردات (%)	صادرات	سهم صادرات (%)
مواد خام	۱۱,۰۳۸	۷.۲۳	۱۵۴,۴۰۶	۵۳.۹۰
کالاهای واسطه	۳۴,۱۰۵	۲۲.۳۴	۵۳,۳۲۰	۱۸.۶۱
کالاهای مصرفی	۶۱,۸۰۹	۴۰.۴۸	۶۹,۲۶۵	۲۴.۱۸
کالاهای سرمایه ای	۳۷,۰۷۸	۲۴.۲۸	۸,۶۹۹	۳.۰۴

علاوه بر تجارت کالا، تجارت خدمات نیز به طور فزاینده برای عربستان واجد اهمیت می شود. صادرات خدمات عربستان سعودی در سال ۲۰۲۲، ۳۴.۶۷ میلیارد دلار بوده است.^۲ از حوزه های اصلی صادرات خدمات می توان به گردشگری و حمل و نقل اشاره کرد. همانگونه که نمودار ذیل نشان می دهد صادرات خدمات عربستان در سال های اخیر به سرعت رو به رشد رفته است.

نمودار ۵- روند تحول در صادرات خدمات عربستان^۳



از طرف دیگر، با وجود تمرکز کنونی بر صادرات نفت و پتروشیمی، پتانسیل های قابل توجهی برای

1-<https://wits.worldbank.org/countrysnapshot/en/SAU/textview#:~:text=Overall%20Exports%20and%20Imports%20for,are%20imported%20from%20216%20countries.>

2-<https://data.worldbank.org/indicator/BX.GSR.NFSV.CD?locations=SA>

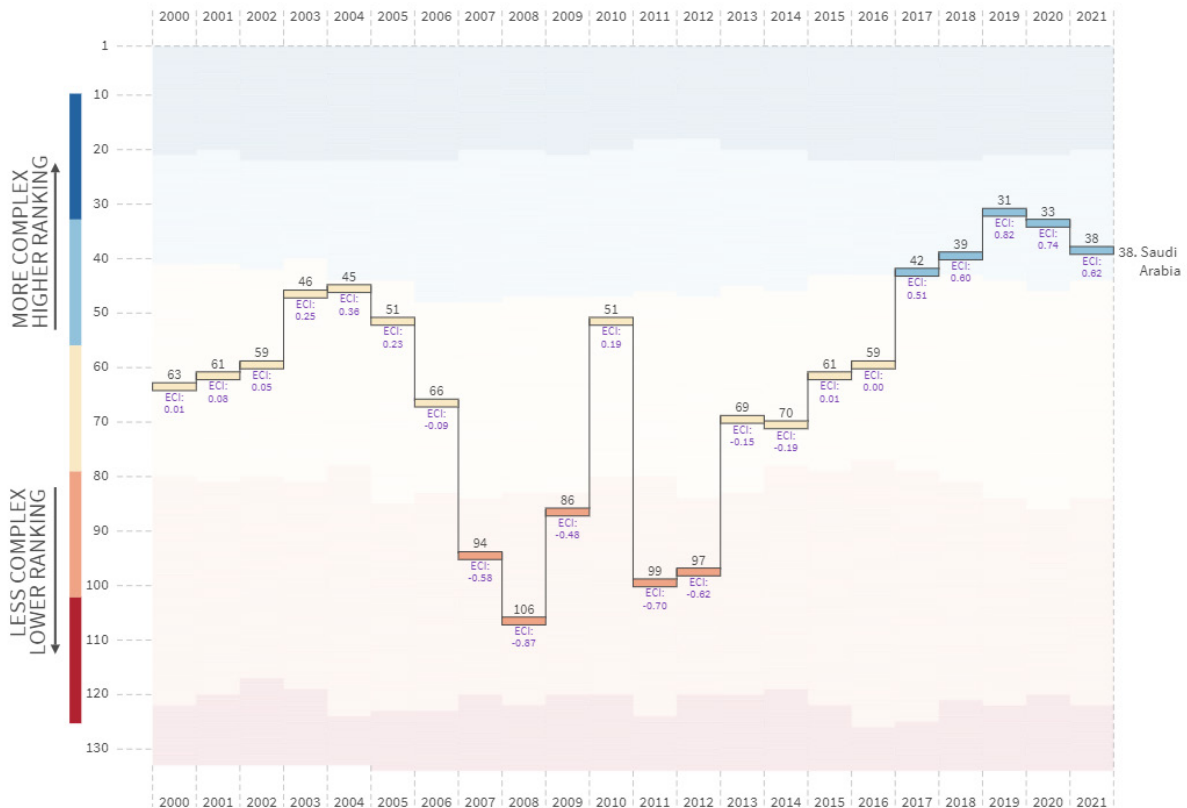
3- <https://data.worldbank.org/indicator/BX.GSR.NFSV.CD?locations=SA>

متنوع‌سازی صادرات عربستان وجود دارد. مطالعات نشان می‌دهد که این کشور برای صادرات به ۳۴ کشور از جمله بازارهای نوظهوری مانند چین، ویتنام، لهستان، الجزایر، ترکیه، مالزی، برزیل، شیلی، امارات متحده عربی، توگو، پرتغال و بنگلادش، پتانسیل صادراتی بالایی دارد.^۱ عربستان برای دستیابی به تنوع صادراتی، باید تحولات ساختاری عمیقی را در اقتصاد خود به اجرا بگذارد. از همین روست که چشم‌انداز ۲۰۳۰ عربستان بر تنوع‌سازی اقتصادی و کاهش وابستگی به صادرات نفت تأکید دارد. دستیابی به این چشم‌انداز، نیازمند اراده ملی و اجرای برنامه‌های جامع و بلندمدت است. تنوع صادراتی، به‌عنوان یکی از ارکان اصلی این برنامه، نقشی کلیدی در ارتقای تاب‌آوری و پیچیدگی اقتصادی عربستان ایفا خواهد کرد.

۳.۱. پیچیدگی صادرات

مشارکت هر کشوری از جمله عربستان در زنجیره ارزش جهانی به‌طور قابل توجهی تحت تأثیر پیچیدگی و محتوای فن‌آورانه صادرات آن قرار دارد که تابعی از پیچیدگی اقتصادی است. پیچیدگی صادرات یک کشور با اقتصاد آن ارتباط نزدیکی دارد. زمانی که کشوری محصولات پیچیده مانند فناوری پیشرفته یا ماشین‌آلات تخصصی تولید و صادر می‌کند، نشان‌دهنده سطح بالاتری از دانش، مهارت و زیرساخت در آن کشور را به نمایش می‌گذارد. این پیچیدگی در صادرات اغلب بیانگر اقتصادی پیشرفته و متنوع است، جایی که بخش‌ها و صنایع مختلف به خوبی توسعه یافته و به هم مرتبط هستند. اساساً هر چه محصولاتی که یک کشور می‌تواند تولید و فروش داشته باشد پیچیده‌تر باشد، اقتصاد آن پیشرفته‌تر و قوی‌تر خواهد بود. این رابطه به درک توانایی یک کشور از نظر نوآوری و توسعه اقتصادی کمک می‌کند. همانگونه که نمودار ذیل نشان می‌دهد پیچیدگی اقتصاد عربستان در رتبه ۳۸ قرار دارد که با موقعیت آن به‌عنوان صادرکننده بزرگ مواد خام همخوانی دارد. البته در یک دهه اخیر پیچیدگی اقتصاد این کشور به شدت رشد کرده است.

نمودار ۶- روند تحول در پیچیدگی اقتصادی عربستان^۱



ماهیت اصلی سبد صادراتی این کشور مبتنی بر کالاهای با پیچیدگی پایین از یکسو و تداوم سلطه نفت خام و فرآورده‌های نفتی از دیگرسو است، امری که جایگاه آن را درمقایسه با کشورهای که محصولات پیچیده‌تری صادر می‌کنند، در موقعیت کم‌مزیتی در زنجیره ارزش جهانی قرار می‌دهد. بر اساس آمار سال ۲۰۲۲، عربستان سعودی از نظر تولید ناخالص داخلی در رتبه ۱۷ جهان، از نظر کل صادرات در رتبه ۲۳، از نظر کل واردات در رتبه ۳۲، از نظر تولید ناخالص داخلی سرانه در رتبه ۳۷ و از نظر شاخص پیچیدگی اقتصادی (ECI) در رتبه ۳۵ قرار گرفته است.^۲ البته جایگاه این کشور در پیچیدگی اقتصادی در آمار منابع مختلف قدری متفاوت است.

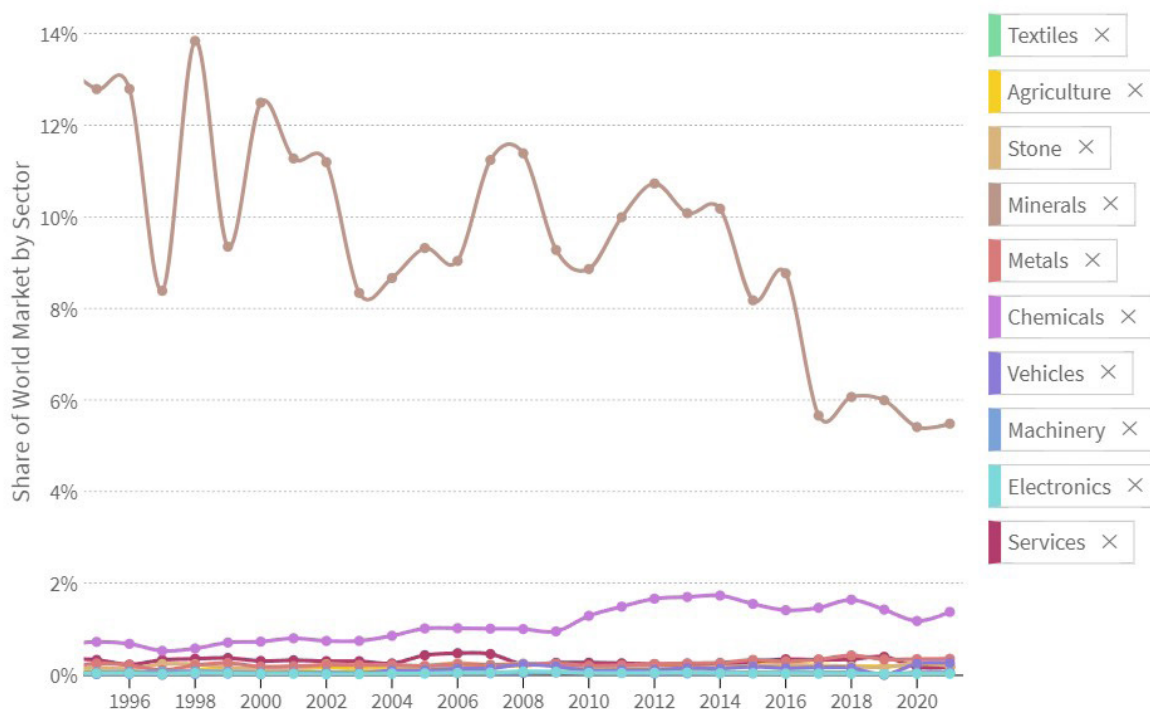
ترکیب سبد صادراتی عربستان به‌شدت به‌سمت نفت خام و فرآورده‌های نفتی متمایل است که اساساً از پیچیدگی فن‌آورانه پایینی برخوردارند. طبق گزارش اداره تجارت بین‌الملل، صادرات نفت در سال ۲۰۲۰ تقریباً ۷۰٪ کل صادرات این کشور -از نظر ارزش- را تشکیل می‌داد و حدود ۵۳٪ از درآمدهای دولت سعودی نیز نفت‌محور بود. این وابستگی به صادرات نفت، عربستان را در سطح پایین‌تری از پیچیدگی صادرات

1- <https://atlas.cid.harvard.edu/rankings>

2- [https://oec.world/en/profile/country/sau#:~:text=Overview%20In%202022%2C%20Saudi%20Arabia,Economic%20Complexity%20Index%20\(ECI\)%20](https://oec.world/en/profile/country/sau#:~:text=Overview%20In%202022%2C%20Saudi%20Arabia,Economic%20Complexity%20Index%20(ECI)%20)

قرار می‌دهد؛ زیرا همانگونه که اشاره شد تولید این محصولات به قابلیت‌های پیشرفته فن‌آورانه نیاز ندارد. همانگونه که نمودار ذیل نشان می‌دهد، سهم عربستان از بازار جهانی عمدتاً بر مبنای صادرات مواد معدنی و بویژه نفت و نیز مشتقات نفتی بنا شده است.

نمودار ۷- روند تحول در سهم عربستان از بازار جهانی در حوزه‌های مختلف کالایی^۲



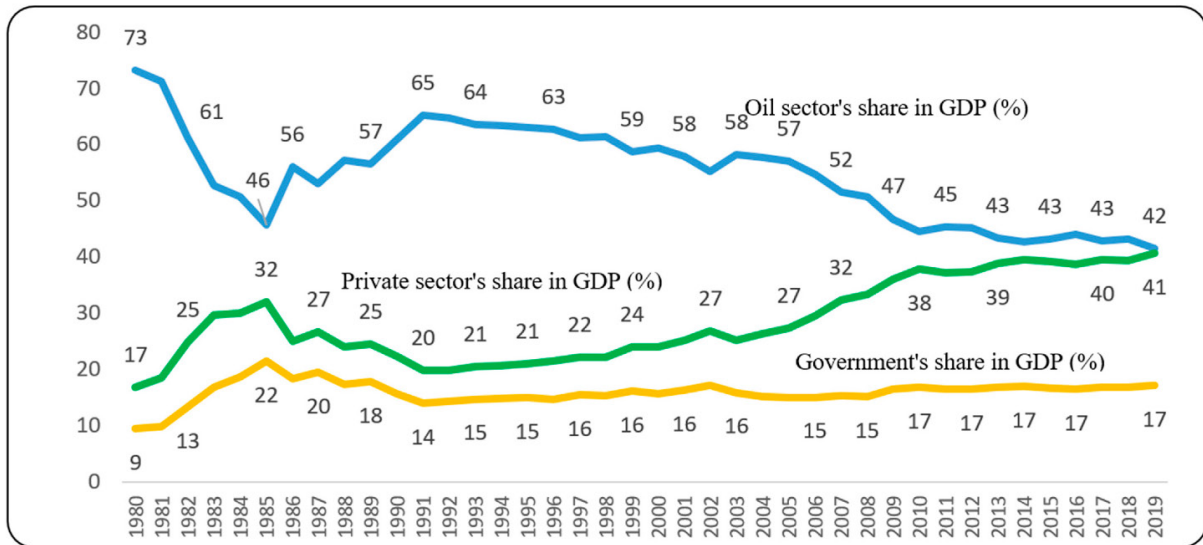
همانگونه که این نمودار نشان می‌دهد بخش عمده صادرات عربستان و سهم این کشور از بازار جهانی مبتنی بر است که البته در صادرات مواد معدنی و به ویژه نفت نیز سهم این کشور از حدود ۱۳ درصد در سال ۱۹۹۶ به ۵.۴۹ درصد در سال ۲۰۲۱ کاهش یافته است. در سال ۲۰۲۱، تولیدات شیمیایی با ۱.۳۸ فلزات با ۰.۳۶ درصد، وسایل نقلیه با ۰.۲۷ درصد، سنگ‌ها با ۰.۲ درصد، محصولات کشاورزی با ۰.۲ درصد، خدمات با ۰.۱۸ درصد ماشین‌آلات با ۰.۰۶ درصد نساجی با ۰.۰۶ درصد و بخش الکترونیک با ۰.۰۳ درصد، سهم عربستان از بازار جهانی در حوزه‌های مختلف را نشان می‌دهند.^۳

1- <https://www.trade.gov/knowledge-product/saudi-arabia-market-overview>

2- <https://atlas.cid.harvard.edu/explore/t?country=188&product=undefined&year=2021&queryLevel=location&productClass=HS&target=Product&partner=undefined&startYear=undefined>

3- <https://atlas.cid.harvard.edu/explore/t?country=188&product=undefined&year=2021&queryLevel=location&productClass=HS&target=Product&partner=undefined&startYear=undefined>

نمودار ۸- روند تحول در سهم نفت، دولت و بخش خصوصی در تولید ناخالص داخلی عربستان^۱



با وجود تلاش‌های صورت‌گرفته در قالب «چشم‌انداز ۲۰۳۰» برای متنوع‌سازی اقتصاد، محتوای فن‌آورانه صادرات عربستان همچنان پایین است. ابتکار چشم‌انداز ۲۰۳۰ با هدف کاهش وابستگی کشور به نفت، از طریق توسعه بخش‌های مختلف (از جمله خدمات و بخش‌های صنعتی) دنبال می‌شود. با این حال، حرکت به سمت صادرات پیچیده‌تر و پیشرفته‌تر از نظر فن‌آوری کند بوده است. این کشور در بخش‌هایی مانند معدن، فلزات و انرژی پاک پیشرفت‌هایی داشته است، اما این پیشرفت‌ها هنوز به‌طور قابل‌توجهی بر پیچیدگی سبد صادراتی آن تأثیر نگذاشته است.

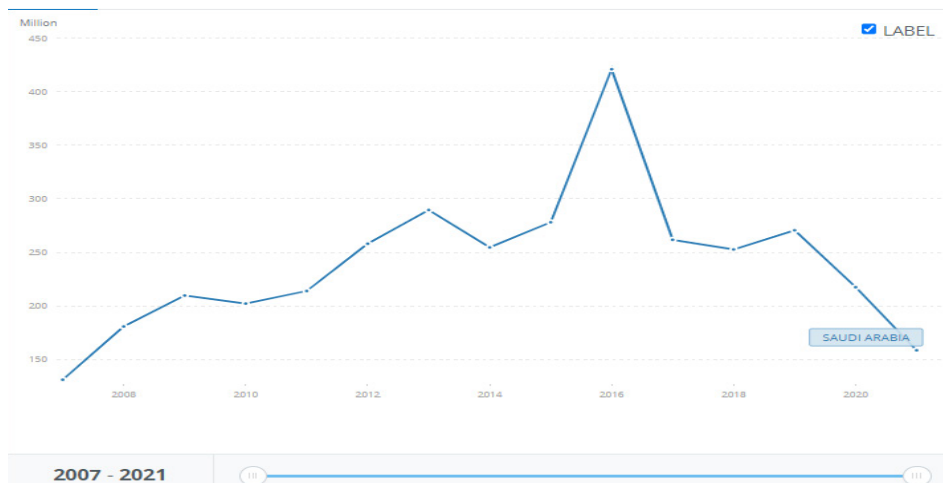
بنابراین، از نظر تنوع صادراتی، موقعیت عربستان در زنجیره‌های ارزش جهانی، در بیشتر موارد بالادستی^۲ است و بر استخراج و فرآوری اولیه مواد خام تمرکز دارد. این جایگاه بالادستی بیشتر در اختیار کشورهای که کالاهای اولیه را با محتوای فن‌آورانه پایین صادر می‌کنند، قرار دارد. نقش این کشور در زنجیره‌های ارزش جهانی، به‌عنوان تأمین‌کننده مواد خام برای اقتصادهای پیشرفته‌تر از نظر فن‌آوری، تعریف شده است که این مواد را بیشتر پردازش کرده و به محصولات پیچیده تبدیل می‌کنند. سهم صادرات فن‌آوری پیشرفته در کل صادرات عربستان در یک دهه منتهی به ۲۰۲۲، نسبتاً پایین باقی مانده است. در سال ۲۰۱۰، صادرات فن‌آوری پیشرفته تنها ۰.۴٪ از کل صادرات عربستان را تشکیل می‌داد. این درصد به تدریج افزایش یافته،

1- <https://www.mdpi.com/2071-1050/14/4/2379>

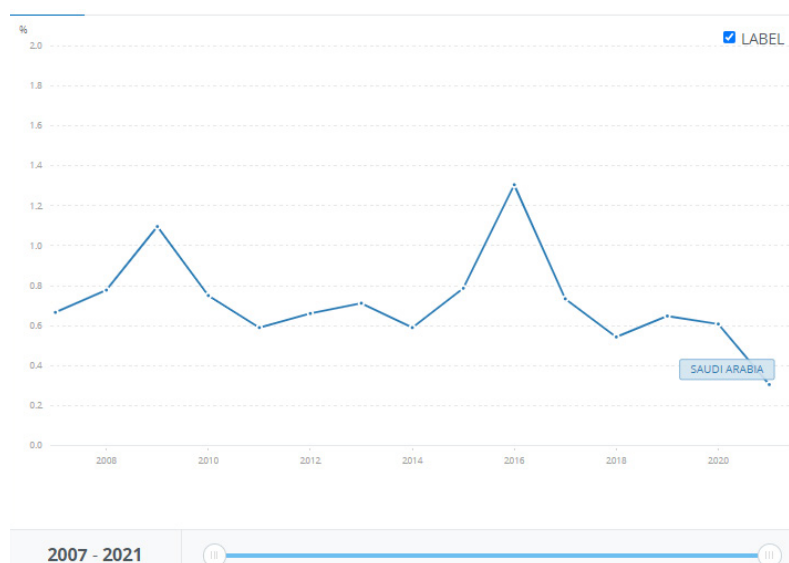
۲- جایگاه بالادستی (upstream) در زنجیره‌های ارزش جهانی به‌معنای حضور در مراحل اولیه فرآیند تولید است. این جایگاه، بر استخراج یا فرآوری مواد خام و تأمین مواد اولیه برای سایر کشورها یا صنایع پایین‌دستی متمرکز است. صنایع بالادستی ارتباط نزدیکی با استخراج و فرآوری اولیه مواد خام مانند مواد معدنی، محصولات کشاورزی یا سوخت‌های فسیلی دارند و به همین دلیل، کشورهایی که از منابع طبیعی غنی برخوردارند، بیشتر با صادرات مواد خام، این جایگاه‌های بالادستی را در اختیار می‌گیرند. خروجی‌های حاصل از جایگاه‌های بالادستی، نسبت به کالاهای تولیدی پایین‌دستی، از پیچیدگی و فن‌آوری کمتری برخوردارند؛ مانند نفت خام، فلزات پایه، مواد شیمیایی و سایر کالاهایی که فرآوری با ارزش‌افزوده محدود دارند. این فعالیت‌های بالادستی، مراحل اولیه تبدیل مواد خام به کالاهای واسطه و قطعاتی را نشان می‌دهد که سپس برای پردازش بیشتر، مونتاژ و در نهایت مصرف نهایی، به صنایع پایین‌دستی عرضه می‌شوند. صنایع بالادستی به دلیل قرارگیری در ابتدای زنجیره ارزش، به‌طور کلی نسبت به صنایع پایین‌دستی - که به مصرف نهایی نزدیکتر است - سهم کم‌تری از کل ارزش‌افزوده را به خود اختصاص می‌دهند.

اما در بیشتر سال‌ها زیر ۱٪ باقی مانده‌است. تا سال ۲۰۲۰، صادرات فن‌آوری پیشرفته ۰.۷٪ از کل صادرات عربستان را تشکیل می‌داد. این رقم نشان‌دهنده افزایش متوسطی نسبت به سهم ۰.۴ درصدی سال ۲۰۱۰ است، اما همچنان نشان‌دهنده سطح بسیار پایینی از محتوای فن‌آورانه در سبد صادراتی این کشور است. پیچیدگی محدود فن‌آورانه صادرات عربستان را می‌توان به وابستگی شدید اقتصاد این کشور به نفت خام و سایر فرآورده‌های نفتی که بر ساختار صادراتی تسلط دارند، نسبت داد. نفت و گاز در سال ۲۰۲۰ بیش از ۷۰٪ از درآمدهای صادراتی این کشور را تشکیل داده‌است.^۱ نمودار زیر روند تحول در صادرات فن‌آورانه عربستان را نشان می‌دهد. همان‌گونه که نمودار نشان می‌دهد، صادرات فن‌آورانه عربستان در سال‌های ۲۰۰۷ تا ۲۰۲۱ تغییر چندانی نداشته‌است.

نمودار ۹- روند تحول در میزان صادرات فن‌آورانه عربستان ۲۰۰۷-۲۰۲۱ (میلیون دلار)^۲



نمودار ۱۰- روند تحول در میزان صادرات فن‌آورانه عربستان ۲۰۰۷-۲۰۲۱ (درصد از کل صادرات)



1- <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.CD?locations=SA>

2- <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.CD?locations=SA>

البته در عربستان تلاش‌هایی برای حرکت به پایین دست^۱ زنجیره ارزش با سرمایه‌گذاری در بخش‌هایی که می‌تواند کالاهای پیچیده‌تری تولید کنند، در حال انجام است. به‌عنوان مثال، چشم‌انداز ۲۰۳۰ شامل سرمایه‌گذاری‌های قابل توجهی در انرژی‌های تجدیدپذیر، فن‌آوری پیشرفته و هوافضا است که پتانسیل افزایش محتوای فن‌آورانه صادرات عربستان را در آینده دارد. افزون بر این این کشور با توسعه بخش‌هایی مانند اقتصاد دیجیتال، مسافرت، گردشگری، لجستیک، تفریح و فرهنگ، قصد دارد سبب صادراتی متوازن‌تری را ایجاد کند. با این حال، این بخش‌ها هنوز در مرحله توسعه هستند و تأثیر قابل توجهی بر کل پیچیدگی صادرات نداشته‌اند. موفقیت این ابتکارات، توانایی عربستان را برای صعود به جایگاه بالاتر در زنجیره ارزش جهانی - از طریق صادرات محصولات پیچیده‌تر و پیشرفته‌تر - تعیین خواهد کرد؛ اما مشارکت فعلی عربستان در زنجیره ارزش جهانی با وابستگی به صادرات کم‌تر پیچیده (نفت خام و فرآورده‌های نفتی) مشخص می‌شود.

به دیگر سخن با وجود تلاش‌هایی که برای متنوع‌سازی اقتصاد و حرکت به سمت صادرات پیچیده‌تر صورت گرفته، این تغییرات آهسته بوده و هنوز به‌طور قابل توجهی بر جایگاه عربستان در زنجیره ارزش جهانی تأثیر نگذاشته است. موفقیت چشم‌انداز ۲۰۳۰ و ابتکارات مرتبط برای ارتقای پیچیدگی صادرات و تنوع‌بخشی اقتصادی برای تعیین نقش آینده عربستان در زنجیره‌های ارزش جهانی، حیاتی خواهد بود.

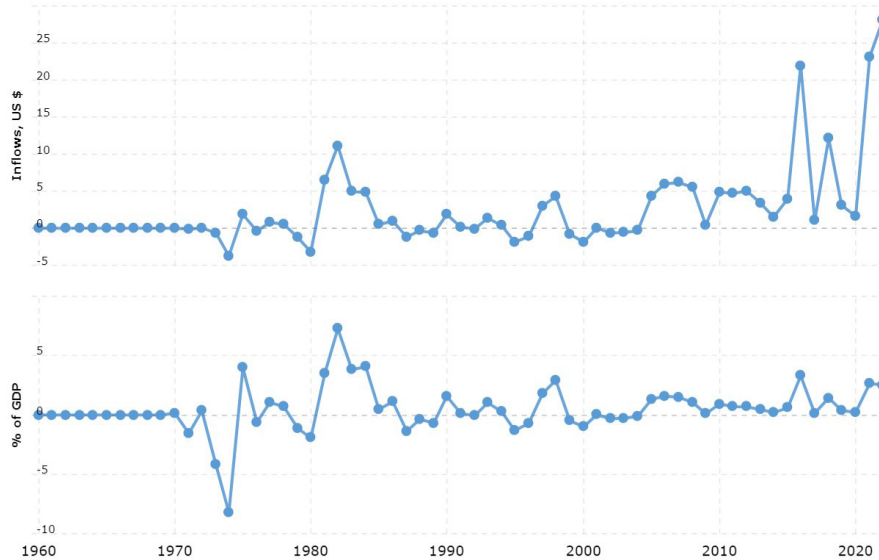
۲. قابلیت‌های تولید

۱,۲. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی

میزان جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به‌عنوان شاخصی کلیدی در جذابیت یک کشور برای شرکت‌های خارجی جهت استقرار تاسیسات تولیدی عمل می‌کند که به نوبه خود نشان‌دهنده تنیدگی بیشتر در زنجیره ارزش جهانی است. عربستان در سال‌های اخیر شاهد افزایش قابل توجهی در ورود سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بوده است. همانگونه که نمودار زیر نشان می‌دهد، در سال‌های اخیر، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در عربستان آشکاراً افزایش یافته است. میزان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در این کشور در ۵ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۱ به ۱۹ میلیارد دلار در سال ۲۰۲۱ افزایش یافته است.

۱- جایگاه پایین دستی (downstream) در زنجیره‌های ارزش جهانی به‌معنای حضور در مراحل انتهایی فرآیند تولید است. این جایگاه معمولاً بر مونتاژ یا پردازش مواد اولیه و واسطه، به‌منظور تولید کالاهای نهایی برای مصرف متمرکز است. صنایع پایین دستی در زنجیره ارزش به مصرف‌کننده نهایی نزدیک‌ترند و در مراحل پایانی تولید (مانند مونتاژ، بسته‌بندی، بازاریابی و توزیع محصولات نهایی) دخیل هستند. این فعالیت‌های پایین دستی بیشتر شامل فرآیندهای پیشرفته‌تر از نظر فن‌آوری و عملیات با ارزش افزوده بالاتر نسبت به مراحل بالادستی است. نمونه‌هایی از این صنایع عبارتند از: مونتاژ لوازم الکترونیکی، ساخت خودرو و تولید ماشین‌آلات پیچیده. صنایع پایین دستی، مراحل نهایی تبدیل مواد اولیه واسطه به کالاهای نهایی آماده مصرف را نشان می‌دهد و بر دریافت مواد فرآوری شده، قطعات و خدمات از صنایع بالادستی تکیه دارند. در نتیجه، صنایع پایین دستی فاصله بیشتری با استخراج مواد خام دارند و اغلب شامل چندین مرحله تولید هستند که در معیارهای بالاتر از «پایین دستی بودن» که تعداد مراحل بین یک صنعت و مواد اولیه را نشان می‌دهد، منعکس می‌شود. صنایع پایین دستی به دلیل نزدیکی بیشتر به تقاضای نهایی، به‌طور کلی، نسبت به مراحل بالادستی سهم بیشتری از کل ارزش افزوده یک محصول را به خود اختصاص می‌دهند و از مزایای برندسازی، بازاریابی و ارتباط مستقیم با مصرف‌کنندگان بهره‌مند می‌شوند.

نمودار ۱۱- روند سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در عربستان (۱۹۶۰-۲۰۲۰)



از همین روست که در سال ۲۰۲۱ این کشور جایگاه ششم را در شاخص اطمینان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی ۲ کسب کرده است.

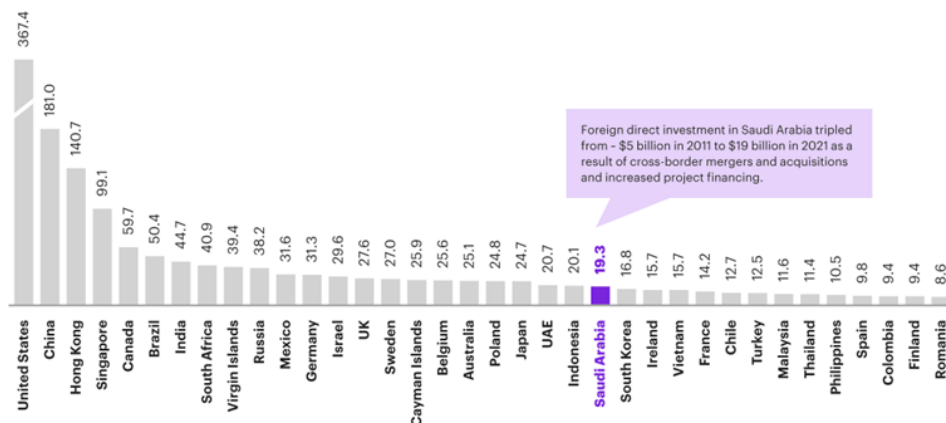
نمودار ۱۲- جایگاه عربستان در میان کانون‌های جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی^۳

Figure 1

Saudi Arabia is ranked 6th among emerging economies in the FDI Confidence Index

Top countries by foreign direct investment inflow

Ranked by inward foreign direct investment amount in 2021, \$ billion



Sources: UNCTAD FDI inflow data base; Kearney analysis

1- <https://www.macrotrends.net/global-metrics/countries/SAU/saudi-arabia/foreign-direct-investment>

۲- شاخص اطمینان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI) یک نظرسنجی سالانه از رهبران کسب و کار جهانی است که بازاریابی را که به احتمال زیاد در سه سال آینده بیشترین سرمایه‌گذاری را جذب خواهند کرد، رتبه‌بندی می‌کند. این نظرسنجی توسط شرکت A.T. Kearney انجام می‌شود و از سال ۱۹۹۸ به طور مستمر اجرا شده است. این شاخص از داده‌های اولیه به دست آمده از نظرسنجی مدیران ارشد شرکت‌های بزرگ جهان، از جمله مدیران عامل (CEO)، مدیران مالی (CFO) و سایر مدیران ارشد، استفاده می‌کند.

3- <https://www.middle-east.kearney.com/service/industrial-development/article/-/insights/saudi-arabia-an-emerging-industrial-foreign-direct-investment-hub>

سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی ورودی به عربستان به بخش‌های مختلفی از جمله صنایع پیشرفته هدایت شده است. افزون بر این، عربستان در سال‌های اخیر، برنامه استقرار دفترهای منطقه‌ای، شرکت‌های چندملیتی مانند گوگل، مایکروسافت و آمازون در عربستان را اجرایی کرده است. طرح عربستان برای تأسیس دفترهای مرکزی منطقه‌ای شرکت‌های بزرگ خارجی، یک ابتکار راهبردی است که با هدف جذب سطوح بالاتری از سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی و ارتقای جایگاه کشور در زنجیره ارزش جهانی دنبال می‌شود. برای ترغیب شرکت‌های چندملیتی^۱ به تأسیس دفترهای مرکزی منطقه‌ای در عربستان سعودی، دولت مجموعه‌ای از مزایا و مشوق‌های جذاب را ارائه داده است. این مزایا عبارتند از:

۱،۱،۲. معافیت‌های مالیاتی

شرکت‌هایی که در عربستان دفترهای مرکزی منطقه‌ای تأسیس می‌کنند، به مدت ۳۰ سال از معافیت مالیات بر درآمد شرکت‌ها برخوردار خواهند شد که یک مزیت مالی قابل توجه به شمار می‌رود.^۲

۲،۱،۲. تسهیل مقررات

دولت با ساده‌سازی فرآیند گرفتن مجوز برای دفترهای مرکزی منطقه‌ای، حذف الزام تأیید اسناد خارجی و تسریع روند ثبت تجاری، فعالیت در این زمینه را تسهیل نموده است.

۳،۱،۲. انعطاف‌پذیری عملیاتی

دفترهای مرکزی منطقه‌ای از معافیت‌هایی در خصوص محدودیت‌های صدور ویزا، الزامات اعتباربخشی حرفه‌ای و محدودیت‌های صدور مجوز کار برای همسران کارکنان خارجی برخوردار خواهند شد که این امر جذب و نگهداری نخبگان جهانی را برای آن‌ها آسان‌تر می‌کند.

۴،۱،۲. دسترسی به قراردادهای دولتی

از ژانویه ۲۰۲۴، شرکت‌هایی که دفتر مرکزی منطقه‌ای در عربستان نداشته باشند، واجد شرایط انعقاد قراردادهای دولتی نخواهند بود.^۳ این امر انگیزه‌ای قوی برای شرکت‌های چندملیتی جهت حضور در این کشور ایجاد می‌کند. همان‌گونه که اشاره شد این مشوق‌ها تاکنون نتایج مثبتی داشته است. عربستان در سال‌های اخیر شاهد افزایش قابل توجهی در جریان ورودی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بوده است. برنامه دفترهای مرکزی منطقه‌ای نقشی مهم در این افزایش داشته است و توانسته تا دسامبر ۲۰۲۳، بیش از ۱۸۰

1- Multi-National Corporations (MNCs)

2-<https://www.centuroglobal.com/blog/saudi-arabia-30-year-tax-relief/#:~:text=Conclusion%3A%20Paving%20the%20Way%20for,the%20Kingdom's%20globally%20competitive%20landscape.>

3-<https://www.mayerbrown.com/en/insights/publications/2024/04/updates-on-saudi-arabias-regional-headquarters-program#:~:text=By%20the%20end%20of%202022,their%20regional%20headquarters%20in%20KSA.>

شرکت چندملیتی را برای تأسیس دفترهای مرکزی منطقه‌ای خود در این کشور جلب نماید که این رقم، از هدف اولیه جذب ۱۶۰ شرکت فراتر رفته است.^۱ البته عربستان به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین تولیدکنندگان و صادرکنندگان نفت و گاز در جهان، همواره مورد توجه شرکت‌های چندملیتی فعال در این حوزه بوده است. این شرکت‌ها با سرمایه‌گذاری‌های کلان در بخش‌های مختلف نفت و گاز، پتروشیمی، صنایع سنگین و خدمات مالی، به‌طور فزاینده‌ای در عربستان نقش‌آفرینی می‌کنند. برخی از این شرکت‌های چندملیتی مانند اکسان موبیل، شل، توتال انرژی، و بی.پی در اکتشاف، تولید و پالایش نفت و گاز با سرمایه‌گذاری‌های مشترک با شرکت «آرامکو» سعودی فعال هستند. این سرمایه‌گذاری‌ها نه تنها به افزایش ظرفیت تولید و صادرات نفت و گاز عربستان کمک می‌کند، بلکه به انتقال دانش فنی و فن‌آوری‌های روزآمد به این کشور نیز کمک می‌کند.

باتوجه به «چشم‌انداز ۲۰۳۰»، این کشور به‌دنبال جذب سرمایه‌گذاری‌های بیشتر خارجی -به‌ویژه در بخش‌های غیرنفتی- است. در این راستا، دولت عربستان اقدامات گوناگونی برای بهبود فضای کسب‌وکار و تسهیل سرمایه‌گذاری خارجی انجام داده است. انتظار می‌رود با ادامه این روند، حضور و نقش‌آفرینی شرکت‌های چندملیتی در زنجیره ارزش جهانی عربستان در سال‌های آینده از روندی افزایشی برخوردار باشد؛ زیرا بسیاری از شرکت‌های چندملیتی که دفترهای مرکزی منطقه‌ای خود را در این کشور تأسیس می‌کنند، در بخش‌های با فن‌آوری پیشرفته مانند فن‌آوری، انرژی‌های تجدیدپذیر و هوافضا فعالیت دارند. برنامه دفترهای مرکزی منطقه‌ای -فراتر از سرمایه‌گذاری مستقیم- به‌دنبال تقویت و توسعه اکوسیستمی گسترده‌تر است که از عملیات شرکت‌های چندملیتی در عربستان حمایت می‌کند. این اکوسیستم، بالقوه می‌تواند شرکت‌ها، فن‌آوری‌ها و شیوه‌های پیشرفته‌ای را به ارمغان آورد؛ به محتوای فن‌آورانه فعالیت‌های اقتصادی این کشور کمک کند و جایگاه آن را در زنجیره ارزش جهانی ارتقا دهد.

عربستان قصد دارد تا سال ۲۰۳۰ به هدف جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به مبلغ ۳۸۸ میلیارد ریال سعودی، حدود ۱۰۰ میلیارد دلار خود دست یابد. این امر بر تعهد پادشاهی برای تبدیل شدن به یک مرکز تجاری جهانی و بازیگری کلیدی در زنجیره ارزش جهانی تأکید می‌کند. البته موفقیت این ابتکار به اجرای مستمر اصلاحات اقتصادی، جذب سرمایه‌گذاری در حوزه فن‌آوری‌های پیشرفته و توسعه اقتصادی متنوع‌تر و پیشرفته‌تر از نظر فن‌آوری بستگی دارد.^۲

1- <https://www.pwc.com/m1/en/media-centre/articles/saudi-arabia-push-for-regional-headquarters-could-be-win-win-for-all.html>

2- <https://www.arabnews.com/node/2484216/business-economy>

۲.۲. قابلیت تولید^۱

عربستان سعودی کشوری عضو گروه ۲۰ و دارای یکی از بزرگترین ظرفیت‌های تولید صنعتی در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا است. بخش تولید این کشور که به طور سنتی تحت سلطه تولید نفت، گاز و پتروشیمی بوده است، در حال تکامل به سمت ادغام فناوری‌های پیشرفته‌ای مانند اینترنت اشیا (IoT)، رباتیک، واقعیت افزوده و هوش مصنوعی است. عربستان سعودی همسو با روندهای جهانی، توافقنامه‌ای را با مجمع جهانی اقتصاد برای تأسیس مرکز انقلاب صنعتی چهارم امضا کرده است که با برنامه چشم‌انداز ۲۰۳۰ خود برای تنوع‌بخشی و نوسازی اقتصادی همسو است. البته این بخش به دلیل نوسانات دوره‌ای قیمت جهانی نفت و همه‌گیری کووید-۱۹ به طور قابل توجهی تحت تأثیر قرار گرفته است. عربستان سعودی علیرغم این چالش‌ها به صدور مجوز برای کارخانه‌های جدید و جذب سرمایه‌گذاری ادامه داده است. به عنوان مثال در ژانویه ۲۰۲۱، مجوز ۱۱۵ کارخانه جدید صادر شد که منجر به ایجاد ۴۰۹۹ شغل جدید شد. وزارت صنایع و معادن در ارائه مشوق‌هایی برای تحریک سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی در بخش صنعت پیش‌قدم بوده است.

چشم‌انداز ۲۰۳۰ سنگ بنای استراتژی عربستان سعودی برای توسعه اقتصادی رقابتی و پایدار است. برنامه ملی توسعه صنایع و لجستیک (NIDLP) هسته اصلی این چشم‌انداز است که بر صنایعی مانند مواد غذایی، دارو، تجهیزات پزشکی، صنایع نظامی، نفت، گاز، پتروشیمی و معدن تمرکز دارد. NIDLP هدف جذب بیش از ۱۰۷ تریلیون ریال سعودی سرمایه‌گذاری، ایجاد ۱۶ میلیون شغل جدید و افزایش صادرات غیرنفتی به بیش از ۱ تریلیون ریال سعودی را دارد. این برنامه شامل توسعه زیرساخت‌های در کلاس جهانی، اصلاحات سیاستی و ابتکاراتی برای ارتقای محتوای داخلی و فناوری‌های انقلاب صنعتی چهارم می‌شود. در وضعیت کنونی بازیگران کلیدی در بخش صنعت عربستان عبارتند از:

۱. صندوق توسعه صنعتی (SIDF): این صندوق که در سال ۱۹۷۴ تأسیس شده است، از بخش خصوصی از طریق تسهیلات بلندمدت و میان‌مدت حمایت می‌کند. به عنوان مثال در سال ۲۰۲۰، این صندوق ۲۱۲ فقره تسهیلات به ارزش ۱۷.۶ میلیارد ریال سعودی را تأیید کرد که منجر به بهره‌مندی ۲۰۱ پروژه شد. همچنین SIDF در زمان همه‌گیری برای حمایت از کسب و کارهای کوچک و متوسط، بسته محرک ۱ میلیارد دلاری را ارائه کرد.

۲. مدون: سازمان شهرک‌های صنعتی و مناطق ویژه فناوری عربستان سعودی، مسئول توسعه اراضی صنعتی است. مدون بر ۳۵ شهر صنعتی نظارت دارد و ۵۰۰ میلیارد ریال سعودی سرمایه‌گذاری جذب کرده است.

۳. وزارت صنعت و معادن و منابع معدنی (MIMR): این وزارتخانه که در سال ۲۰۱۹ تأسیس شد، با هدف جذب سرمایه‌گذاری داخلی و بین‌المللی و پیشبرد بخش صنعت و معدن فعالیت می‌کند.

۴. هیئت مدیره سلطنتی جیبیل و ینبع (RCJY): این هیئت‌مدیره در سال ۱۹۷۵ برای توسعه شهرهای صنعتی مانند جیبیل و ینبع با تمرکز بر فعالیتهای پایین‌دستی نفت تأسیس شد.

۵. شهرهای اقتصادی: این شهرها برای تنوع‌بخشی به اقتصاد توسعه یافته‌اند و شامل شهرهای اقتصادی دانش در مدینه و شهر اقتصادی ملک عبدالله می‌شوند که بر بخش‌های مسکونی، صنعتی و لجستیکی تمرکز دارند.

۶. شرکت صنایع پایه عربستان (ساییک): ساییک، به‌عنوان رهبر جهانی در بخش مواد شیمیایی، از صنایع مختلف از ساخت‌وساز تا انرژی پاک پشتیبانی می‌کند. در سال ۲۰۲۰، آرامکو سعودی سهم ۷۰ درصدی از سهام ساییک را به دست آورد که باعث تقویت صنایع شیمیایی این کشور شده است. عربستان تا افق ۲۰۳۰ برای بهبود قابلیت‌های تولید صنعتی و ارتقای موقعیت در حلقه‌های منحنی لب‌خند بر توسعه حوزه‌های ذیل تمرکز کرده است:

- داروسازی و زیست‌فناوری: این بخش با تقاضای رو به رشد داخلی و خارجی، فرصت‌هایی را در زمینه زیست‌داروها، تولید واکسن و ساخت پارک‌های زیستی ارائه می‌دهد. برنامه ملی توسعه صنایع و لجستیک (NIDL) هدف افزایش تولید داخلی برای مقابله با کمبودهای آتی عرضه را دنبال می‌کند.
- خوشه معدن: سرمایه‌گذاری‌های قابل توجهی برای توسعه بخش معدن انجام شده است و معادن (Ma'aden) پیشتاز این توسعه است. این بخش به دنبال جذب سرمایه‌گذاری‌های بیشتر داخلی و خارجی می‌باشد.
- خوشه شیمیایی: بر صنایع پایین‌دستی برای کاهش واردات و توسعه پلاستیک‌های پیشرفته، مواد شیمیایی مورد استفاده در میدان‌های نفت و گاز و محصولات پزشکی تمرکز دارد. دولت عربستان سعودی برای تشویق سرمایه‌گذاری‌های مشترک صنعتی، مشوق‌های مالی ارائه می‌دهد.
- خودروسازی: عربستان سعودی با شناسایی این بخش به عنوان یک حوزه کلیدی رشد، به دنبال ایجاد یک خوشه تولید خودرو برای تولید خودروهای متعارف و برقی است. این کشور در حال تلاش برای توسعه زیرساخت‌های لازم برای خودروهای برقی می‌باشد.
- فرآوری مواد غذایی: این بخش به دلیل افزایش مصرف و موافقتنامه‌های تجاری تسهیل‌گر،

رونق قابل توجهی را تجربه می‌کند. فرصت‌هایی برای تولید طیور، گوشت گاو، فرآورده‌های لبنی و انواع مواد اولیه فرآوری مواد غذایی وجود دارد. بازار بسته‌بندی مواد غذایی عربستان سعودی نیز به طور قابل توجهی در حال رشد است.

بخش تولید و صنعت عربستان سعودی تحت تأثیر چشم‌انداز ۲۰۳۰ و برنامه ملی توسعه صنایع و لجستیک (NIDLP) در حال تحول قابل توجهی است. این کشور برای تنوع‌بخشیدن به اقتصاد خود فراتر از نفت و گاز، سرمایه‌گذاری‌های قابل توجهی در زیرساخت‌ها، فناوری‌های پیشرفته و خوشه‌های صنعتی مختلف انجام می‌دهد. عربستان سعودی مدعی است با حمایت قوی دولت، برنامه‌ریزی استراتژیک و تأکید بر پایداری و نوآوری، در موقعیتی مناسب برای تبدیل شدن به یک قدرت صنعتی پیشرو در منطقه قرار دارد.^۱ این کشور قصد دارد خود را به‌عنوان یک قطب جهانی تولید تثبیت کند و انتظار می‌رود تعداد کارخانه‌های آن تا سال ۲۰۳۵، سه‌برابر شود و سرمایه‌گذاری جدید در این بخش به‌طور بالقوه به ۳۴۵.۹ میلیارد دلار برسد.^۲ ارزش‌افزوده بخش تولید در عربستان در سال ۲۰۲۲، ۱۴.۴۴٪ از تولید ناخالص داخلی را تشکیل می‌داد که نشان‌دهنده سهم کم بخش تولید در کل اقتصاد است.^۳

در چارچوب چشم‌انداز ۲۰۳۰ عربستان نزدیک به ۱ تریلیون دلار برای پروژه‌های ساخت‌وساز، و املاک و مستغلات، از جمله پروژه‌های کلان مانند شهر نئوم و پروژه دریای سرخ، وعده داده شده‌است. این ابتکارات برای ارتقای زیرساخت‌های تولید، زیرساخت‌های تأمین انرژی و قابلیت‌های کلی صنعتی طراحی شده‌است که برای حمایت از بخش تولید قوی ضروری است.^۴

هم‌چنین، این کشور شاهد گسترش قابل توجه پایگاه صنعتی خود است، به طوری که تعداد کارخانه‌ها در سال ۲۰۲۲ به ۱۰.۵۱۸ واحد رسید، در حالی که در سال پیش از آن ۸.۴۹۹ واحد بود. سرمایه‌گذاری خارجی در بخش صنعتی عربستان ۰.۳٪ افزایش یافته‌است و رشد سرمایه‌گذاری مشترک میان سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی ۸٪ بوده‌است. رشد فعالیت‌های غیرنفتی، از جمله تولید، در اکتبر ۲۰۲۳ برای دومین ماه متوالی سرعت گرفت و شاخص مدیران خرید بانک ریاض عربستان از ۵۷.۲ در سپتامبر به ۵۸.۴ در اکتبر افزایش یافت که بالاتر از ۵۰٪، و نشان‌دهنده رشد است.^۵

درواقع، عربستان در پی استفاده از منابع فراوان و قیمت رقابتی انرژی سبز، موقعیت جغرافیایی استراتژیک و زیرساخت‌های صنعتی و لجستیکی قوی برای جذب تولید و سرمایه‌گذاری در حوزه‌های کلیدی است. این

1- https://www.flandersinvestmentandtrade.com/export/sites/trade/files/market_studies/2021-Saudi%20Arabia%20Manufacturing%20Industry%20Sector_0.pdf

2- <https://tradingeconomics.com/saudi-arabia/gdp-from-manufacturing>

3- <https://tradingeconomics.com/saudi-arabia/gdp-from-manufacturing>

4- <https://careers.atkinsrealis.com/blogs/2022-7/the-role-of-infrastructure-in-the-saudi-vision-2030>

5- <https://businesschief.ae/sustainability/how-saudi-arabia-is-building-a-global-manufacturing-hub>

راهبرد به‌دنبال جذب قابل توجه سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، ایجاد فرصت‌های شغلی و افزایش صادرات غیرنفتی است. این کشور هم‌چنین در زمینه آموزش، تحقیق و نوآوری برای توسعه نیروی کار ماهر - که قادر به پشتیبانی از فرآیندهای تولید پیشرفته باشد - سرمایه‌گذاری می‌کند.

در نتیجه، توانمندی‌های تولیدی عربستان سعودی - که با سهم تولید در تولید ناخالص داخلی و سطح توسعه زیرساخت‌های صنعتی سنجیده می‌شود - نشان‌دهنده پتانسیل قابل توجهی برای مشارکت در زنجیره ارزش جهانی است. انتظار می‌رود سرمایه‌گذاری‌های در حال انجام این کشور در زیرساخت‌ها، اصلاحات اقتصادی و ابتکارات پایداری، بخش تولید و ادغام آن در زنجیره ارزش جهانی را بیشتر تقویت کند.

۳. محیط کسب و کار

۱،۳. تسهیل تجاری

عربستان در بهبود تسهیل تجارت و عملکرد لجستیکی خود - که برای مشارکت مؤثر در زنجیره ارزش جهانی بسیار مهم است - پیشرفت‌های قابل توجهی داشته‌است. پیشرفت این کشور در این شاخص را می‌توان از در قالب دسته‌بندی‌های زیر بررسی کرد.

۱،۱،۳. شاخص عملکرد لجستیک^۱ بانک جهانی

این شاخص یک معیار جامع برای تسهیل تجاری است که کارآمدی لجستیک، رویه‌های گمرکی، کیفیت زیرساخت‌ها و سایر عوامل مرتبط را در سراسر جهان ارزیابی می‌کند. عربستان در این شاخص، در سال ۲۰۲۳، ۱۷ رتبه نسبت به سال پیش از آن صعود کرد و به رتبه ۳۸ در میان ۱۶۰ کشور رسید. این پیشرفت قابل توجه، تلاش‌های پادشاهی برای ارتقای توانمندی‌های لجستیکی و اقدامات تسهیل تجارت را نشان می‌دهد. عربستان در چندین زیرشاخص از جمله قابلیت لجستیکی، ردیابی و رهگیری، رویه‌های گمرکی و کیفیت زیرساخت‌ها و حمل‌ونقل بین‌المللی عملکردی قوی را نشان داد.^۲ از همین روست که در گزارش اخیر آنکتاب بنادر عربستان در رده شانزدهم جهانی قرار گرفتند. بنادر عربستان از طریق ۹۷ خط کشتیرانی با ۳۴۸ بندر در سراسر جهان تعامل دارند.^۳

۲،۱،۳. سرمایه‌گذاری در زیرساخت

تسهیل تجارت کارآمد نیازمند زیرساخت‌های قوی است و عربستان در این زمینه سرمایه‌گذاری سنگینی کرده‌است. همان‌گونه که اشاره شد، پادشاهی در حال اجرای برنامه بلندپروازانه پروژه‌های زیرساختی به

1- logistic production index (LPI)

2- <https://www.logisticsmiddleeast.com/news/saudi-arabia-lpi>

3- <https://www.arabnews.com/node/2343876/business-economy>

ارزش ۱ تریلیون دلار است که شامل ابرپروژه‌هایی مانند NEOM، پروژه دریای سرخ، Qiddiya، ROSHN و الدرعیة می‌شود. این ابتکارات با هدف ارتقای شبکه‌های حمل‌ونقل، مراکز لجستیکی و تقویت اتصالات این کشور با زنجیره‌ها به اجرا در می‌آیند.^۱

به عنوان مثال پروژه الدرعیة^۲ یکی از ارکان اصلی چشم‌انداز ۲۰۳۰ عربستان سعودی به شمار می‌رود. این پروژه با توسعه یک هاب فرهنگی و گردشگری در سطح جهانی، در راستای چشم‌انداز ۲۰۳۰ برای متنوع‌سازی اقتصاد و کاهش وابستگی به صادرات نفت طراحی شده است. همچنین این پروژه باعث تقویت بخش‌های غیرنفتی مانند گردشگری، خرده‌فروشی، سرگرمی و املاک و مستغلات می‌شود. اهمیت تاریخی و فرهنگی الدرعیة به عنوان زادگاه دولت سعودی، حفظ اماکن تاریخی منطقه که در فهرست میراث جهانی یونسکو قرار دارد را به اولویتی تبدیل کرده است. این پروژه با حفظ میراث فرهنگی غنی عربستان، بر هدف چشم‌انداز ۲۰۳۰ مبنی بر پذیرش هویت سعودی صحنه می‌گذارد. طرح جامع این پروژه شامل اصول توسعه پایدار شهری از جمله زیرساخت هوشمند، صرفه‌جویی در مصرف آب و بهره‌وری انرژی است تا شهری قابل سکونت و مقاوم در برابر تغییرات آب و هوایی، همانطور که در چشم‌انداز ۲۰۳۰ پیش‌بینی شده، تاسیس شود. انتظار می‌رود این پروژه با بودجه تخمینی بیش از ۲۳۶ میلیارد ریال سعودی، رشد اقتصادی قابل توجهی در محیط پیرامونی آن ایجاد کند و فرصت‌های شغلی زیادی را به وجود آورد که مستقیماً به اهداف چشم‌انداز ۲۰۳۰ کمک می‌کند.

علاوه بر این، پروژه الدرعیة با معرفی خود به عنوان یک قطب گردشگری جهانی برجسته با هتل‌های درجه یک، اماکن سرگرمی، موزه‌ها و تجربیات فرهنگی فراگیر، با هدف چشم‌انداز ۲۰۳۰ برای تبدیل عربستان سعودی به یک مقصد گردشگری پیشرو در سطح منطقه و جهان، همسو است. این پروژه همچنین فرصتی برای به نمایش گذاشتن میراث منحصر به فرد این کشور برای جهانیان فراهم می‌کند.^۳

۳،۱،۳. موقعیت جغرافیایی استراتژیک

موقعیت جغرافیایی استراتژیک عربستان در تقاطع آسیا، اروپا و آفریقا، این کشور را به عنوان قطب حیاتی برای تجارت بین‌المللی قرار می‌دهد. توسعه بزرگراه‌های جدید، شبکه‌های ریلی، فرودگاه‌ها و بندرهای مانند «ملک عبدالله»، توانمندی‌های لجستیکی این کشور را برای بهره‌مندی از این موقعیت تقویت می‌کند. به عنوان یک نمونه، عربستان به دنبال افزایش ده‌برابری ترافیک ترانزیت هوایی تا سال ۲۰۳۰ است. هدف این کشور، افزایش ترافیک ترانزیت بین‌المللی از حدود ۳ میلیون مسافر در سال ۲۰۱۹ به ۳۰ میلیون مسافر

1- <https://www.cnbc.com/2024/04/29/saudi-arabia-says-all-neom-megaprojects-will-go-ahead-as-planned.html>

۲- الدرعیة شهری در شمال غربی ریاض و خاستگاه آل سعود است.

3- <https://www.cnn.com/travel/article/saudi-arabia-diriyah/index.html>

در سال ۲۰۳۰ است که نشان‌دهنده افزایش ده‌برابری نسبت به سطح ۳ میلیون مسافر ترانزیتی در سال ۲۰۱۹ است. این تعداد هدف‌گذاری شده (۳۰ میلیون مسافر ترانزیتی تا سال ۲۰۳۰) تقریباً معادل ۱۰٪ از کل ترافیک مسافری سالانه عربستان است که تا سال ۲۰۳۰ به ۳۰۰ میلیون نفر خواهد رسید.

برای دستیابی به هدف ۳۰۰ میلیون مسافر، عربستان باید ترافیک هوایی خود را سالانه حدود ۲۰٪ تا سال ۲۰۳۰ افزایش دهد. در سال ۲۰۲۳، کل ترافیک مسافری عربستان حدود ۱۰۷ میلیون نفر بود که شامل ۶۴ میلیون مسافر بین‌المللی (افزایش ۳۷ درصدی نسبت به سال ۲۰۲۲) می‌شود، اما با افزایش تنها ۱۷ درصدی ترافیک مسافری داخلی در سال ۲۰۲۳، دستیابی به هدف بلندپروازانه ۳۰۰ تا ۳۳۰ میلیون نفر تا سال ۲۰۳۰ هم‌چنان یک چالش قابل توجهی است؛ زیرا هیچ بازار بزرگ هوانوردی نتوانسته است به‌طور مداوم چنین رشدی (بالای ۲۰٪ سالانه) را در طول چنین دوره‌ای به دست آورد. افزایش ده‌برابری مسافران ترانزیتی از ۳ میلیون نفر در سال ۲۰۱۹ به ۳۰ میلیون نفر در سال ۲۰۳۰، بخش اساسی از استراتژی کلان‌تر هوانوردی چشم‌انداز ۲۰۳۰ عربستان است. این چشم‌انداز با توسعه فرودگاه‌ها و جذب خطوط هوایی بین‌المللی بیشتر، به دنبال تبدیل این کشور به یک قطب ترانزیت جهانی و پلتفرم لجستیکی است.^۱

۴،۱،۳. مناطق لجستیکی

عربستان یک طرح بلندپروازانه را برای توسعه ۵۹ مرکز لجستیک پیشرفته در سراسر پادشاهی تا سال ۲۰۳۰، به‌عنوان بخشی از استراتژی ملی حمل‌ونقل و لجستیک خود رونمایی کرده است. هدف طرح، این است که عربستان را با بهره‌گیری از موقعیت جغرافیایی راهبردی آن که سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا را به هم متصل می‌کند، به یک مرکز لجستیک جهانی تبدیل کند. این ۵۹ مرکز لجستیک، مساحتی بیش از ۱۰۰ میلیون متر مربع مساحت خواهند داشت. تعداد ۱۲ مرکز در منطقه ریاض، ۱۲ مرکز در مکه، ۱۷ مرکز در منطقه شرقی و ۱۸ مرکز در سایر نقاط کشور واقع خواهد شد. اکنون، ۲۱ بخش از این مراکز لجستیک، در حال توسعه است و بقیه تا سال ۲۰۳۰ تکمیل خواهد شد.

گسترش زیرساخت‌های لجستیک بخشی از چشم‌انداز ۲۰۳۰ عربستان برای تنوع‌بخشیدن به اقتصاد و کاهش وابستگی به نفت است. این طرح هدف دارد تا سهم بخش‌های حمل‌ونقل و لجستیک را در تولید ناخالص داخلی از ۶٪ در سال ۲۰۲۱ به ۱۰٪ تا سال ۲۰۳۰ افزایش دهد. این برنامه پیش‌بینی می‌کند که سهم سالانه این بخش‌ها در درآمدهای غیرنفتی به ۴۵ میلیارد ریال سعودی (حدود ۱۲ میلیارد دلار) تا سال ۲۰۳۰ افزایش یابد. از نظر دولت عربستان، این امر به صنایع این کشور کمک خواهد کرد تا محصولات خود را با کارایی بیشتری صادر کنند و با پیوند مراکز لجستیک به مراکز توزیع در سراسر کشور، بخش تجارت الکترونیکی را نیز پشتیبانی کنند. توسعه این زیرساخت‌های لجستیکی گسترده، مؤلفه‌ای کلیدی در

1- <https://www.reuters.com/business/aerospace-defense/saudi-arabia-aiming-tenfold-increase-air-transit-traffic-by-2030-2022-04-25/>

تلاش‌های عربستان برای تنوع‌بخشیدن به اقتصاد است. این طرح، به‌دنبال جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، ایجاد شغل و تبدیل کردن پادشاهی به یک قدرت لجستیکی جهانی با بهره‌گیری از موقعیت راهبردی آن است.^۱

هم‌چنین، این برنامه هدف کلیدی قرارگرفتن عربستان در میان ۱۰ کشور برتر در شاخص عملکرد لجستیک بانک جهانی را پیگیری می‌کند. در این راستا اولین منطقه کاملاً یک‌پارچه لجستیک و گمرکی عربستان^۲ در ۳۱ اکتبر ۲۰۲۲ افتتاح شد. این منطقه اقتصادی ویژه، در مجاورت فرودگاه بین‌المللی «ملک خالد» در ریاض واقع شده‌است. این منطقه مساحتی معادل ۳ میلیون متر مربع دارد و به‌طور استراتژیک برای خدمت‌رسانی به صدها میلیون مشتری در آفریقا، آسیا و اروپا طراحی شده‌است. این منطقه امکانات هوانوردی، تخلیه و بارگیری کالا، برنامه‌های آموزشی دولتی و فن‌آوری پیشرفته ردیابی کالا را ارائه می‌دهد. هم‌چنین، مشوق‌های مالیاتی و گمرکی را برای شرکت‌هایی که در این منطقه فعالیت می‌کنند، از جمله تعلیق حقوق گمرکی بر کالاهای وارداتی به آن، معافیت معاملات و تأمین کالاهای موجود در این منطقه از مالیات بر ارزش‌افزوده^۳، و سایر مشوق‌ها مانند تسهیل خدمات دولتی از طریق پنجره واحد، ارائه می‌کند.^۴ شرکت‌هایی که برای فعالیت‌هایی مانند لجستیک، تولید، واردات، صادرات و ...، در این منطقه مجوز دریافت می‌کنند، واجد شرایط دریافت این مشوق‌ها هستند. شرکت‌های ثبت‌شده باید از سیستم‌های مدیریت انبار سازگار با سیستم‌های سازمان زکات، مالیات و گمرک^۵ برای تطابق با مقررات استفاده کنند. کالاهای واردشده به این منطقه تحت تعلیق حقوق گمرکی قرار می‌گیرند، اما الزامات نظارتی هنگام ورود کالاها به خاک اصلی عربستان اعمال می‌شود.^۶ افزون بر این در یک دهه اخیر، پروژه‌های لجستیکی گوناگونی در عربستان اجرایی شده‌است؛ برخی از این پروژه‌ها در ادامه آمده‌است.

1-<https://www.thenationalnews.com/business/economy/2023/08/27/saudi-arabia-unveils-master-plan-to-develop-59-logistics-centres-by-2030/>

2- Integrated Logistics Bonded Zone (ILBZ)

3- Value-added tax (VAT)

4-[https://www.kslaw.com/news-and-insights/the-new-saudi-special-economic-zones#:~:text=On%2031%20October%202022%2C%20GACA,NTLS\)%20plan%20to%20increase%20the](https://www.kslaw.com/news-and-insights/the-new-saudi-special-economic-zones#:~:text=On%2031%20October%202022%2C%20GACA,NTLS)%20plan%20to%20increase%20the)

5- ZATCA

6- <https://www.fourwinds-ksa.com/the-impact-of-saudi-arabias-vision-2030-on-the-logistics-industry-opportunities-and-challenges/>

جدول ۴- برخی از مهم‌ترین پروژه‌های لجستیکی عربستان^۱

توضیحات	پروژه
یک خط راه‌آهن ۹۵۰ کیلومتری که دریای سرخ را به خلیج فارس متصل می‌کند و جابه‌جایی بار را در سراسر پادشاهی تسهیل می‌کند.	پروژه Saudi Landbridge
گسترش بندر در دمام برای افزایش ظرفیت سالانه به ۷ میلیون TEU تا سال ۲۰۲۴، که آن را به یکی از بزرگ‌ترین بندرهای منطقه تبدیل می‌کند.	توسعه بندر ملک عبدالعزیز
مدرنیزه کردن و گسترش زیرساخت‌های بندر، از جمله ترمینال‌ها و مناطق لجستیکی جدید برای افزایش ظرفیت.	نوسازی بندر اسلامی جده
یک طرح جامع برای توسعه یک شبکه ریلی ۵۷۰۰ کیلومتری که شهرها و قطب‌های صنعتی عمده را در سراسر پادشاهی تا پایان سال ۲۰۲۴ به هم متصل می‌کند.	طرح جامع ریلی عربستان سعودی
توسعه یک مرکز لجستیک عمده در ریاض با اتصالات چندوجهی برای خدمت به عنوان یک مرکز توزیع برای منطقه.	مرکز لجستیک ریاض

۵,۱,۳. تسهیل رویه‌های گمرکی

ساده‌سازی رویه‌های گمرکی و استفاده از فن‌آوری برای تسهیل تجارت در راستای مشارکت مؤثر در زنجیره‌ها در سال‌های اخیر، همواره مورد توجه سیاست‌گذاران سعودی بوده است. نتایج اقدامات در این حوزه، در حال آشکار شدن است. از همین رو، در سال ۲۰۲۱ بانک جهانی دو بندر عربستان را از نظر عملکرد عملیاتی به عنوان اولین و هشتمین بندر در سطح بین‌المللی معرفی کرد، امری که جایگاه عربستان در لجستیک دریایی جهانی را ارتقا می‌دهد.^۲ عربستان در راستای تسهیل رویه‌های گمرکی بر پیشرفت‌های تکنولوژیکی و دیجیتالی شدن در صنعت لجستیک، از جمله ادغام فن‌آوری در فرآیندهای ترخیص کالا از گمرک، تمرکز دارد. ابتکارات دیجیتالی در ترخیص کالا از گمرک ریاض، نمونه‌ای از به‌کارگیری راه‌حل‌های دیجیتالی برای تسریع رویه‌های گمرکی است.

بنابراین، می‌توان گفت که مشارکت عربستان در زنجیره ارزش جهانی با پیشرفت قابل توجه آن در تسهیل تجاری که با بهبود رتبه شاخص عملکرد لجستیک، ابتکارات توسعه زیرساخت، ساده‌سازی رویه‌های گمرکی، تلاش‌های متنوع‌سازی اقتصادی و تمرکز بر جذب سرمایه‌گذاری خارجی در بخش لجستیک مشهود است، در حال بهبود است.

۲,۳. سهولت کسب‌وکار

براساس گزارش‌های رتبه‌بندی «سهولت کسب‌وکار» بانک جهانی، عربستان گام‌های مهمی را برای بهبود فضای کسب‌وکار و ایجاد محیطی کارآفرین‌تر برداشته است، امری که مشارکت این کشور در زنجیره ارزش

1- <https://dlca.logcluster.org/print-preview-entire-book/4918>

2- <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2022/05/25/middle-east-container-ports-are-the-most-efficient-in-the-world>

جهانی را تسهیل می‌کند. در گزارش «سهولت کسب‌وکار ۲۰۲۰»، عربستان از بین ۱۹۰ اقتصاد در رتبه ۶۲ قرار گرفت که نسبت به رتبه ۹۲ در سال ۲۰۱۶، پیشرفت قابل توجهی را نشان می‌دهد. عربستان در سال ۲۰۱۸-۲۰۱۹ با اجرای ۸ اصلاحیه تجاری، بیشترین تعداد اصلاحات را در سطح جهان به خود اختصاص داد. اصلاحات عمده شامل تسهیل گرفتن مجوز ساخت، دریافت برق، ثبت مالکیت، دریافت اعتبار، حمایت از سهام‌داران اقلیت و حل و فصل ورشکستگی بود. عربستان در شاخص «تجارت فرامرزی» که زمان و هزینه رویه‌های صادرات و واردات را اندازه‌گیری می‌کند، از جایگاه ۱۴۹ در سال ۲۰۱۶ به رتبه ۸۶ در سال ۲۰۲۰ ارتقا یافته‌است؛ تغییری که تجارت و مشارکت در زنجیره ارزش جهانی را تسهیل می‌کند.^۱ عربستان هدف قرار گرفتن در میان ۲۰ اقتصاد برتر در رتبه‌بندی «سهولت کسب‌وکار» تا سال ۲۰۲۵ را پی‌گیری می‌کند و این هدف را جزئی از برنامه تنوع‌بخشی اقتصادی «چشم‌انداز ۲۰۳۰» خود قرار داده‌است. با این حال، هم‌چنان چالش‌هایی مانند رسیدگی به مجوزهای ساخت (رتبه ۹۴) و اجرای قراردادها (رتبه ۹۴) وجود دارد که می‌تواند مشارکت در زنجیره ارزش جهانی را برای برخی صنایع محدود کند؛ اما در تصویر کلان عربستان تلاش‌های هماهنگی را برای بهبود فضای کسب‌وکار و چارچوب نظارتی خود انجام داده‌است که از ورود بیشتر سرمایه‌گذاری‌های خارجی و ادغام در زنجیره‌های ارزش جهانی، به‌ویژه در بخش‌هایی مانند لجستیک، تولید و خدمات، پشتیبانی می‌کند. اصلاحات و بهبودهای مستمر در زمینه‌هایی مانند «صدور مجوز ساخت» و «اجرای قراردادها» می‌تواند مشارکت عربستان در زنجیره ارزش جهانی را بیشتر تقویت کند.^۲

۴. تنیدگی و یک‌پارچگی با زنجیره‌ها

۴.۱. مشارکت پسینی^۳ در زنجیره ارزش جهانی

مشارکت عربستان در زنجیره ارزش جهانی از طریق مشارکت پسینی نسبتاً کم است، امری که نشان‌دهنده ادغام محدود این کشور به‌عنوان عرضه‌کننده کالاهای واسطه و اجزای مورد استفاده در صادرات سایر کشورها است. نرخ مشارکت پسینی عربستان حدود ۴٪ است که در مقایسه با سایر کشورهای بزرگ صادرکننده و میانگین‌های منطقه‌ای، بسیار پایین‌تر است.

برای بهبود نرخ مشارکت پسینی عربستان سعودی، تقویت رقابت‌پذیری شرکت‌های سعودی و توسعه توانمندی‌های قوی‌تر تأمین‌کنندگان در صنایع مختلف، ضروری است. این امر به سرمایه‌گذاری در نیروی انسانی، زیرساخت‌ها و فن‌آوری برای حمایت از تولید کالاهای واسطه با ارزش افزوده بالا نیاز دارد. بنابراین،

1- <https://www.strategyand.pwc.com/m1/en/strategic-foresight/sector-strategies/energy-utilities/reconfiguring-global-value-chains/reconfiguring-global-value-chains.pdf>

2- <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/8d97fcf0-b9e6-54b1-bdc7-acb4de2cb9ec/content>

3- Backward participation Index

عربستان اصلاحات تجاری گوناگونی را برای ایجاد یک محیط تجاری مناسب‌تر برای مشارکت در زنجیره‌ها اجرا کرده‌است؛ محیطی که به تدریج می‌تواند سرمایه‌گذاری خارجی را جذب کند و ادغام عمیق‌تر در زنجیره ارزش جهانی را تسهیل کند. اصلاحات و بهبودهای مستمر در زمینه‌هایی مانند صدور مجوز ساخت و اجرای قراردادهای مشارکت عربستان در زنجیره ارزش جهانی را بیشتر تقویت کند. در حالی که عربستان با صادرات مواد خام و برخی کالاهای، از سطح بالایی از مشارکت پیشینی در زنجیره‌ها برخوردار است؛ شاخص پایین مشارکت پسینی آن، حاکی از لزوم توسعه توانمندی‌های قوی‌تر تأمین‌کنندگان داخلی برای ادغام عمیق‌تر در زنجیره‌های ارزش منطقه‌ای و جهانی - به‌عنوان عرضه‌کننده کالاهای و اجزای واسطه - است. چشم‌انداز ۲۰۳۰ و تلاش‌های جاری برای تنوع‌بخشی اقتصادی، گام‌های اساسی برای دستیابی به این هدف است.^۱

۲.۴. مشارکت پیشینی^۲ در زنجیره ارزش جهانی

همان‌گونه که اشاره شد، مشارکت پیشینی عربستان در زنجیره ارزش جهانی قابل توجه است و نقش این کشور را به‌عنوان عرضه‌کننده اصلی مواد خام و کالاهای اولیه مورد استفاده در تولیدات سایر کشورها، نشان می‌دهد. عربستان به‌عنوان مهم‌ترین بازیگر در صادرات نفت، سهم قابل توجهی از درآمد خود را از طریق صادرات نفت خام تأمین می‌کند. در سال ۲۰۲۲، نفت خام، گاز طبیعی و پالایش نفت، ۳۹٪ از تولید ناخالص داخلی عربستان را تشکیل می‌دادند و ۶۸٪ از درآمدهای این کشور نفت‌محور بودند. این وابستگی شدید به صادرات نفت، مشارکت پیشینی قابل‌ملاحظه عربستان در زنجیره ارزش جهانی را عمدتاً به‌عنوان تأمین‌کننده مواد اولیه، برجسته می‌سازد. نفت حدود ۴۰٪ از تولید ناخالص داخلی واقعی عربستان و ۷۵٪ از درآمدهای مالی آن را تشکیل می‌دهد.^۳ این وابستگی شدید به درآمدهای نفتی، نقش قابل توجه این کشور را در مراحل اولیه زنجیره ارزش جهانی - جایی که مواد خام برای پردازش و تولید بیشتر به کشورهای دیگر صادر می‌شوند - برجسته می‌کند.

همان‌گونه که اشاره شد، چشم‌انداز ۲۰۳۰ عربستان به‌دنبال تنوع‌بخشی اقتصادی، دور از وابستگی به نفت و با تقویت رشد در بخش‌های غیرنفتی مانند فن‌آوری، گردشگری، انرژی‌های تجدیدپذیر و تولید است. این برنامه‌آهبردی، برای کاهش مشارکت پیشینی این کشور در زنجیره ارزش جهانی و افزایش مشارکت پسینی آن از طریق توسعه صنایعی که می‌تواند نهاده‌های بیشتری را از خارج ادغام کنند، ضروری است. این کشور برای حمایت از تنوع‌بخشی اقتصادی، سرمایه‌گذاری‌های سنگینی در زیرساخت‌ها، خدمات و

1- <https://www.strategyand.pwc.com/ml/en/strategic-foresight/sector-strategies/energy-chemical-utility-management/reconfiguring-global-value-chains.html#:~:text=In%20general%2C%20backward%20GVC%20participation,exporting%20countries%20or%20regional%20averages.>

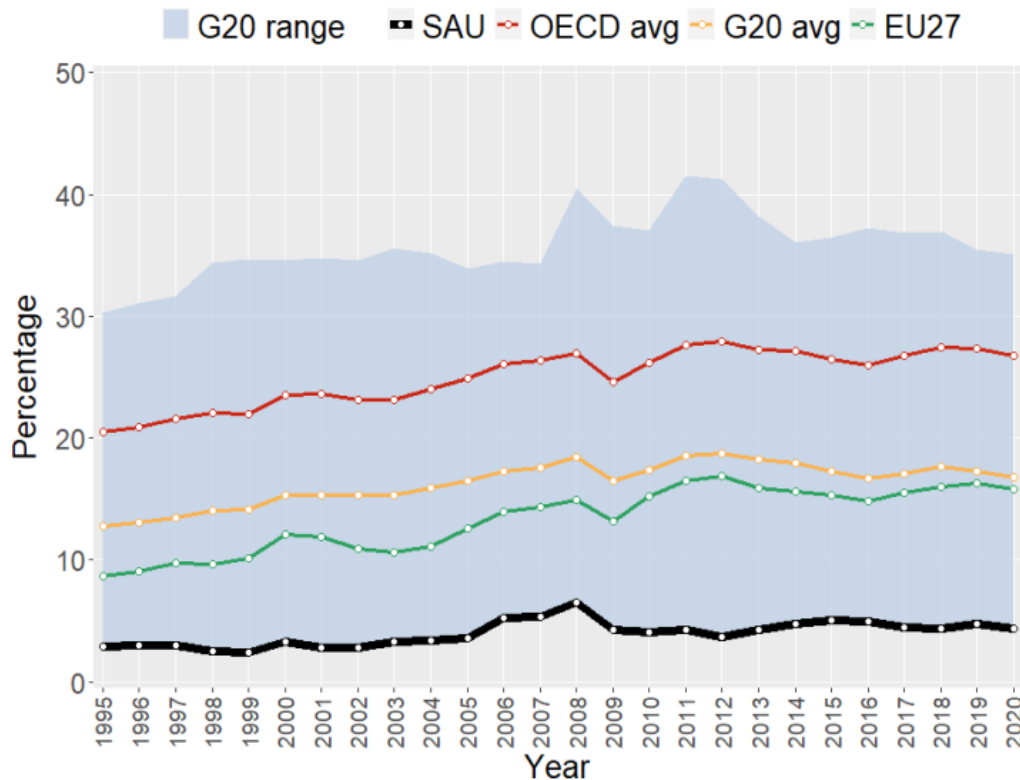
2- Forward Participation Index

3- <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/002/2022/275/article-A001-en.xml>

بخش‌های صنعتی انجام داده‌است. توسعه شهر نئوم با فن‌آوری پیشرفته و سرمایه‌گذاری در پروژه‌های انرژی‌های تجدیدپذیر، بخشی از تلاش‌ها برای ایجاد فرصت‌های جدید رشد و کاهش وابستگی به صادرات نفت است.

به دیگر سخن، برای حرکت به سمت سطوح بالاتر در زنجیره ارزش جهانی، عربستان باید بر افزایش مشارکت پسینی خود با توسعه توانمندی‌های قوی‌تر تأمین‌کنندگان داخلی و ادغام بیشتر نهاده‌های خارجی در فرآیندهای تولید خود تمرکز کند. این امر مستلزم سرمایه‌گذاری در نیروی انسانی، فن‌آوری و زیرساخت‌ها برای حمایت از تولید و خدمات با ارزش‌افزوده بالاست. موقعیت استراتژیک جغرافیایی عربستان در تقاطع آسیا، اروپا و آفریقا، مزیت محوری را برای ادغام در شبکه‌های تجارت و لجستیک جهانی فراهم می‌کند. تقویت زیرساخت‌های لجستیک و اتصال، می‌تواند واردات کالاهای واسطه و استفاده بعدی آن‌ها در تولید صادرات محور را تسهیل کند. نمودار زیر سهم ارزش‌افزوده داخلی در صادرات ناخالص عربستان در مقایسه با میانگین کشورهای اتحادیه اروپا، گروه ۲۰ و سازمان همکاری و توسعه را در سال‌های ۱۹۹۵-۲۰۲۰ نشان می‌دهد.^۲

نمودار ۱۳- مشارکت پسینی عربستان در مقایسه با میانگین کشورهای اتحادیه اروپا، گروه ۲۰ و سازمان همکاری و توسعه^۳



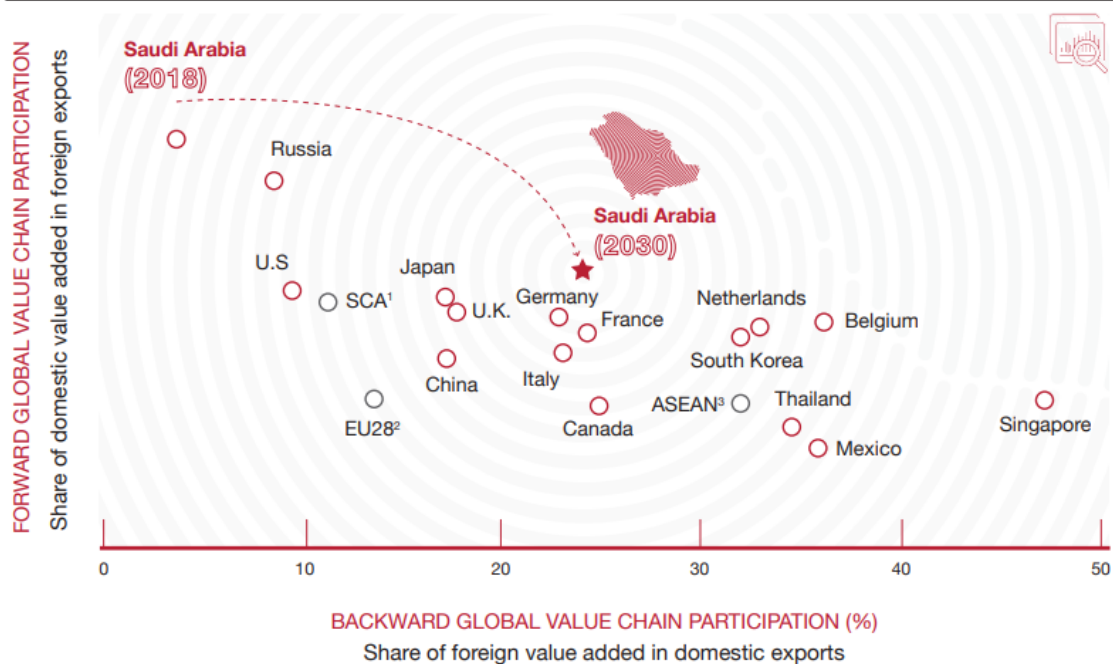
1- <https://economic-research.bnpparibas.com/Media-Library/en-US/Saudi-Arabia-better-growth-prospects-4/11/2024,c40731>

2- https://www.oecd.org/industry/ind/CN2023_SAU.pdf

3- https://www.oecd.org/industry/ind/CN2023_SAU.pdf

این نمودار به صورتی واضح تر موقعیت عربستان از منظر مشارکت پسینی و پیشینی در زنجیره ارزش جهانی را نشان می‌دهد. بر مبنای آمارهای سال ۲۰۱۸ عربستان در کنار روسیه به عنوان دیگر تولیدکننده بزرگ نفت موقعیت قابل توجهی در مشارکت پیشینی دارد، اما در مشارکت پسینی همانگونه که نمودار قبلی نیز نشان می‌دهد موقعیتی ضعیف دارد. البته این کشور در قالب چشم انداز ۲۰۳۰ می‌کوشد تا سال ۲۰۳۰ مشارکت پسینی خود در زنجیره ارزش جهانی را تقویت نماید. به دیگر سخن عربستان با درک موقعیت شکننده خود به عنوان کشوری نفتی می‌کوشد تا مسیری جدیدی در اقتصاد جهانی در پیش گیرد. تغییر مسیر کشورهای نفتی چون عربستان می‌تواند درس‌های مهمی برای ایران داشته باشد.

نمودار ۱۴- مقایسه موقعیت عربستان در مشارکت پسینی و پیشینی در زنجیره ارزش جهانی^۱



1-<https://www.strategyand.pwc.com/ml/en/strategic-foresight/sector-strategies/energy-utilities/reconfiguring-global-value-chains/reconfiguring-global-value-chains.pdf>

جمع‌بندی

بر مبنای آنچه آمد می‌توان گفت که عربستان هنوز دولتی معدنکاو است بدان معنا که مشارکت این کشور در زنجیره ارزش جهانی عمدتاً مشارکت پیشینی است. سهم این کشور در تجارت جهانی عمدتاً به دلیل صادرات انرژی برجسته شده است، گرچه در این حوزه نیز این کشور در قیاس با دهه ۱۹۹۰ سهم خود در بازار جهانی را تا حدی از دست داده است.

از همین رو یکی از اهداف کلیدی چشم‌انداز ۲۰۳۰ عربستان تنیدگی این کشور در زنجیره ارزش جهانی و تقویت مشارکت پسینی در این زنجیره است. به دیگر سخن در سیاست توسعه صنعتی عربستان در قالب چشم‌انداز ۲۰۳۰ تقویت مشارکت پسینی در زنجیره ارزش جهانی مهم‌ترین اولویت محسوب می‌شود. در این راستا این کشور سرمایه‌گذاری‌های عظیمی صورت داده، کوشیده تا شرکت‌های چند ملیتی را جذب نماید و به کانون منطقه‌ای شرکت‌های چند ملیتی در خاورمیانه تبدیل شود، عملکرد لجستیک خود را به شدت بهبود بخشیده و همچنان تلاش می‌کند تا به هاب جدید لجستیک در خاورمیانه و شمال آفریقا بدل شود. افزون بر این در حوزه نیروی انسانی خود نیز سرمایه‌گذاری‌های مهمی صورت داده است. با وجود این تلاش‌ها موقعیت عربستان در زنجیره ارزش جهانی هنوز با موقعیت مطلوبی که در قالب چشم‌انداز ۲۰۳۰ ترسیم شده است فاصله قابل توجهی دارد.

نکته مهمی که از منظر روابط ایران با عربستان باید بدان توجه داشت آنکه عربستان در مسیر تنیده شدن فزاینده‌تر در زنجیره ارزش جهانی قرار دارد و ایران در صورتی می‌تواند با این کشور روابط اقتصادی معناداری بیابد که در مسیر تنیده شدن در زنجیره ارزش جهانی قرار گیرد. در بیش از یک سالی که از احیای روابط ایران و عربستان می‌گذرد، خوش‌بینی‌ها به احیای روابط اقتصادی دو کشور به زوال رفته است. در ابتدا در ایران تصور می‌شد که با گشایش روابط سیاسی، روابط اقتصادی دو کشور نیز اوج گیرد. اما تحریم‌ها و استراتژی‌های اقتصادی متفاوت دو کشور زمینه‌های همکاری اقتصادی آنان را تضعیف کرد. مادامی که تحریم‌های ایالات متحده علیه ایران برقرار باشد و عربستان در مسیر تقویت مشارکت پسینی در زنجیره ارزش جهانی قرار داشته باشد، چشم‌انداز و شنی برای توسعه روابط اقتصادی میان دو کشور نمی‌توان متصور شد. کوتاه سخن آن که ایران در صورتی می‌تواند با کشورهایی مانند عربستان روابط اقتصادی معقول و نرمالی داشته باشد که منطبق زنجیره ارزش جهانی را بپذیرد و در این چارچوب دیپلماسی اقتصادی خود را جهت دهد. پیش شرط پذیرش چنین منطقی، رفع نسبی تحریم‌های ایالات متحده علیه ایران است.

ضمیمه ۱

تلخیص گزارش سازمان تجارت جهانی در مورد مشارکت عربستان در زنجیره ارزش جهانی

همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شده، حضور فعال در زنجیره‌های ارزش جهانی، نقشی کلیدی در توسعه اقتصادی و ارتقای جایگاه یک کشور در عرصه تجارت بین‌الملل ایفا می‌کند. عربستان به‌عنوان یکی از اقتصادهای قدرتمند منطقه، در سال‌های اخیر تلاش‌های قابل توجهی برای ارتقای سهم خود در زنجیره‌های ارزش جهانی انجام داده‌است. گزارش‌های سازمان تجارت جهانی، تحلیل آماری قابل توجهی از مشارکت عربستان در زنجیره‌های ارزش جهانی ارائه می‌دهد و این امر را از طریق شاخص‌های آماری گوناگون مورد بررسی قرار می‌دهد.

این گزارش به تفکیک اجزای با ارزش‌افزوده صادرات ناخالص، سهم ارزش‌افزوده بخش‌ها، ارزش‌افزوده مستقیم، غیرمستقیم و خارجی در صادرات، شاخص مشارکت در زنجیره‌های ارزش جهانی و نقش ارزش‌افزوده خدمات در صادرات می‌پردازد. بر مبنای یافته‌های این گزارش، تصویر مشارکت عربستان در زنجیره‌های ارزش جهانی را از منظر ارزش‌افزوده صادرات این کشور ارائه می‌دهد. این گزارش بیشتر بر دوره ۲۰۱۰-۲۰۱۸ متمرکز است؛ اما به‌طور دوره‌ای و به تناسب آمارهای جدید روزآمد می‌شود. آمارهای کلیدی ارائه‌شده در این گزارش در ادامه آمده‌است.

۱. اجزای با ارزش‌افزوده صادرات ناخالص

○ عربستان در سال ۲۰۱۸، سهم قابل توجهی از صادرات خود را با ارزش‌افزوده داخلی به مصرف‌کنندگان نهایی صادر کرد (۵۵.۱٪). هم‌چنین، این کشور در زنجیره ارزش جهانی از طریق صادرات نهاده به سایر کشورها (۴۱.۲٪) مشارکت فعال داشت.

○ وابستگی عربستان به واردات مواد اولیه (ارزش‌افزوده خارجی) در مقایسه با سایر کشورها پایین بوده‌است (۳.۷٪). در سال‌های ۲۰۱۰-۲۰۱۸، سهم ارزش‌افزوده داخلی صادرشده به مصرف‌کنندگان نهایی افزایش یافت؛ در حالی که سهم صادرات نهاده به زنجیره‌های ارزش جهانی کاهش یافت.

۲. صنایع صادراتی برتر

○ صنعت معدن (محصولات انرژی) با اتکای ۹۹.۴ درصدی به ارزش‌افزوده داخلی، در صدر صنایع صادراتی عربستان در سال ۲۰۱۸ قرار داشت.

○ صنایع شیمیایی نیز (۹۱.۵٪) و فرآورده‌های نفتی (۹۰.۱٪) با ارزش‌افزوده داخلی بالا، سهم قابل توجهی

در صادرات این کشور داشتند.

۳. مهم‌ترین مقاصد صادراتی

○ چین، ایالات متحده و هند با سهم بسیار بالایی از ارزش‌افزوده داخلی، مهم‌ترین مقاصد صادراتی عربستان در سال ۲۰۱۸ بودند.

۴. سهم ارزش‌افزوده بخش‌ها

○ بخش مواد خام (عمدتاً نفت و گاز) با ۹۷.۸٪ ارزش‌افزوده داخلی، سهمی معادل ۷۲.۹٪ از کل صادرات عربستان را به خود اختصاص داد.

○ سهم بخش صنایع تولیدی از صادرات ۱۰.۸٪ بود که ۵۵.۶٪ آن ارزش‌افزوده داخلی و ۳۳.۴٪ ارزش‌افزوده خارجی بود.

○ بخش خدمات نیز، ۱۲.۶٪ از صادرات را تشکیل می‌داد که ۷۷.۲٪ آن ارزش‌افزوده داخلی و ۱۰.۴٪ ارزش‌افزوده خارجی بود.

۵. ارزش‌افزوده‌های مستقیم، غیرمستقیم و خارجی در صادرات

○ در بخش مقدماتی، سهم ارزش‌افزوده مستقیم داخلی ۹۷.۸٪ بود و سهم ارزش‌افزوده‌های غیرمستقیم و خارجی ناچیز بود.

○ در بخش صنایع تولیدی، سهم ارزش‌افزوده‌های مستقیم داخلی، غیرمستقیم داخلی و خارجی به ترتیب ۵۵.۶٪، ۲۰.۵٪ و ۱۲.۴٪ بود.

○ در بخش خدمات نیز، سهم ارزش‌افزوده‌های مستقیم داخلی، غیرمستقیم داخلی و خارجی به ترتیب ۷۷.۲٪، ۶.۷٪ و ۸.۴٪ بود.

۶. شاخص مشارکت در زنجیره‌های ارزش جهانی

○ کل مشارکت عربستان در زنجیره‌های ارزش جهانی در سال ۲۰۱۸، ۴۴.۹٪ بود که از میانگین‌های منطقه‌ای مانند آسیا (۴۸.۸ درصد) و اروپا (۵۶.۴ درصد) پایین‌تر بود.

○ مشارکت پسینی (ارزش‌افزوده خارجی در صادرات) این کشور ۲۰.۰٪ بود، درحالی‌که مشارکت پیشینی (ارزش‌افزوده داخلی در صادرات سایر کشورها) ۲۴.۴٪ بود.

۷. نقش ارزش‌افزوده خدمات در صادرات

- ارزش‌افزوده بخش خدمات در سال ۲۰۱۸، ۱۲.۶٪ به کل صادرات عربستان و ۲۹.۲٪ به صادرات بخش صنایع تولیدی این کشور کمک کرد.
- برترین خدمات شامل تجارت عمده‌فروشی و خرده‌فروشی (۵.۴٪ از کل صادرات، ۱۰.۲٪ از صادرات بخش صنایع تولیدی)، مخابرات و خدمات مالی بود.
- ایالات متحده، انگلستان و چین، تأمین‌کنندگان اصلی خارجی ارزش‌افزوده خدمات در صادرات عربستان بودند.

۸. تجارت محصولات واسطه‌ای

- در سال ۲۰۲۰، عربستان ۴۲ میلیارد دلار کالای واسطه‌ای (معادل ۲۲.۷٪ از کل صادرات) صادر کرد و ۵۱ میلیارد دلار (معادل ۴۰.۳٪ از کل واردات) وارد نمود.
- مهم‌ترین کشورهای مقصد صادرات کالای واسطه‌ای، چین، امارات متحده عربی و هند بودند؛ در حالی که عمده‌ترین کشورهای مبدأ واردات این کالاها، چین، ایالات متحده و امارات متحده عربی به شمار می‌رفتند.
- در سال ۲۰۱۸، سهم ارزش‌افزوده داخلی در صادرات کالای واسطه‌ای، ۸۷.۵٪ و سهم ارزش‌افزوده خارجی ۱۲.۵٪ بود.^۱

ضمیمه ۲

جنبه‌های کلیدی چشم‌انداز ۲۰۳۰ عربستان^۱

بخش ۱) جامعه پویا

شرح	هدف
۱. ارتقای کیفیت زندگی در شهرها از طریق زیرساخت‌های پایدار، حمل‌ونقل عمومی و فضای سبز؛ ۲. ایجاد قطب‌های نوآوری و ابتکارات شهر هوشمند	توسعه شهری
۱. کاهش محدودیت‌ها بر فعالیت‌های فرهنگی و سرگرمی؛ ۲. سرمایه‌گذاری در مؤسسات فرهنگی، موزه‌ها و حفظ میراث فرهنگی؛ ۳. توسعه صنعت گردشگری پروونق	فرهنگ و سرگرمی
۱. افزایش مشارکت در ورزش از طریق بهبود امکانات و برنامه‌ها؛ ۲. تشویق رویدادهای ورزشی ملی و بین‌المللی؛ ۳. ترویج سبک زندگی سالم و فعالیت بدنی	ورزش
۱. نوسازی زیرساخت‌ها و خدمات برای زائران حج عمره؛ ۲. توسعه و ترویج اماکن تاریخی و میراث فرهنگی برای گردشگری	عمره و اماکن تاریخی
۱. بهبود دسترسی و کیفیت مراقبت‌های بهداشتی برای افزایش امید به زندگی؛ ۲. سرمایه‌گذاری در اقدامات پیشگیرانه بهداشتی و تحقیقات	امید به زندگی

بخش ۲) اقتصاد پروونق

شرح	هدف
۱. تنوع‌بخشی به اقتصاد برای ایجاد فرصت‌های شغلی جدید برای شهروندان سعودی؛ ۲. سرمایه‌گذاری در برنامه‌های آموزشی و مهارتی برای تجهیز شهروندان به مهارت‌های لازم	اشتغال
۱. افزایش مشارکت زنان در نیروی کار؛ ۲. رفع موانع پیش‌روی زنان در محل کار؛ ایجاد فرصت‌های برابر برای زنان و مردان	زنان در نیروی کار
۱. افزایش رقابت‌پذیری اقتصادی جهانی عربستان؛ ۲. ارتقای سهولت انجام کسب‌وکار؛ ۳. جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی	رقابت‌پذیری
۱. تبدیل صندوق سرمایه‌گذاری عمومی به بزرگ‌ترین صندوق ثروت حاکمیتی جهان؛ ۲. سرمایه‌گذاری در پروژه‌های استراتژیک و متنوع؛ ۳. ایجاد فرصت‌های جدید برای بخش خصوصی	صندوق سرمایه‌گذاری عمومی
۱. جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بیشتر؛ ۲. ایجاد انگیزه برای سرمایه‌گذاران خارجی؛ ۳. تسهیل فرآیند سرمایه‌گذاری	سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی
۱. افزایش صادرات غیرنفتی؛ ۲. تنوع‌بخشی به پایگاه صادراتی؛ ۳. توسعه بازارهای جدید	صادرات غیرنفتی

بخش ۳) اقتصاد دیجیتال

توضیحات	ابعاد
گسترش شبکه‌های فیبر نوری، پوشش ۴G و ۵G، و مراکز داده؛ پروژه‌هایی مانند کابل زیردریایی Saudi Vision برای ارائه اتصال پرسرعت	زیرساخت دیجیتال
تأسیس سازمان داده و هوش مصنوعی SDAIA برای پیشبرد پذیرش هوش مصنوعی؛ ابتکاراتی مانند بوت کمپ‌های هوش مصنوعی و چالش‌های دانشگاهی برای توسعه استعداد های محلی هوش مصنوعی	هوش مصنوعی
برنامه داده‌های باز برای تقویت حاکمیت داده، همکاری و اقتصاد مبتنی بر داده	داده باز
دیجیتالی کردن خدمات دولتی و ساده‌سازی فرآیندها از طریق فن آوری؛ ایجاد تقاضا برای زیرساخت‌های فن آوری اطلاعات، امنیت سایبری و تحلیل داده‌ها	دولت الکترونیک
تقویت زیرساخت‌های امنیت سایبری و چارچوب‌های قانونی؛ ایجاد توانایی‌ها برای شناسایی و پاسخ به تهدیدات سایبری	امنیت سایبری
هدف افزایش سرمایه‌گذاری در تحقیق و توسعه به ۲,۵٪ از تولید ناخالص داخلی تا سال ۲۰۴۰؛ پیش‌بینی بازگشت ۱۶ میلیارد دلاری سرمایه‌گذاری‌های تحقیق و توسعه تا سال ۲۰۳۰	تحقیق و توسعه
تأسیس مراکز نوآوری، انکوباتورها و شتاب‌دهنده‌ها؛ حمایت از استارت‌آپ‌ها و کارآفرینی در بخش فن آوری	اکوسیستم خلاق
توسعه استعداد های محلی فن آوری از طریق برنامه‌های آموزشی؛ تطبیق برنامه‌های درسی با نیازهای بازار و مهارت‌های آینده	سرمایه انسانی